

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

Februari 1906.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50.

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, Amsterdam.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, Frans van Mierisstr. 85, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, A. PRT, Keizersgracht 525, Amsterdam of Dr. W. VOGELSANG, Oosterpark, Amsterdam.

Officieele berichten.

Door het bestuur zijn tot corresponderende leden benoemd de H. H.

Ed. Cuypers, Amsterdam.

J. C. J. Drucker, Londen.

P. J. Gelderman, Oldenzaal.

G. van Kalcken, Haarlem.

Mr. G. ter Kuile, Almelo.

L. Lasonder, Middelburg.

H. F. Macco, Aken.

Mr. J. D. Pasteur, Haarlem.

Jhr. Ch. van de Poll, Haarlem.

P. H. Scheltema, 's Gravenhage.

LEDENLIJST.

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

Bestuur:

Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, *voorzitter.*

Mr. J. C. Overvoorde, *secretaris.*

Jhr. Mr. F. J. J. M. van Rijckevorsel, *penningmeester.*

Mr. P. C. J. A. Boeles.

F. A. Hoefer.

Redactie van het Bulletin :

E. W. Moes.
 Mr. J. C. Overvoorde.
 A. Pit.
 Dr. W. Vogelsang.

Leden :

Alkmaar (Commissie van toezicht op het stedelijk museum).
 Amsterdam (Koninklijk Oudheidkundig Genootschap).
 Amsterdam (Vereeniging Rembrandt).
 Amsterdam (Koninklijk Genootschap voor munt- en penningkunde).
 Amsterdam (Regenten der stichting »Amstelkring’’).
 Amsterdam (Vereeniging Amstelodamum).
 Amsterdam (Stedelijk Museum).
 Amsterdam (Nederlandsche Bond van Horlogemakers).
 Arnhem (Gelre. Vereeniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis, oudheidkunde en recht).
 Assen (Provinciaal museum van oudheden en geschiedkundige voorwerpen in Drenthe).
 Dordrecht (Dordrecht's museum).
 Dordrecht (Vereeniging Oud-Dordrecht).
 Dordrecht (Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen).
 Edam (Commissie van beheer en toezicht over Edam's museum).
 's-Gravenhage (Commissie tot beheer over het gemeente-museum).
 's-Gravenhage (Vereeniging die Haghe).
 Groningen (Commissie van administratie over het museum voor provincie en stad).
 Haarlem (Museum van kunstnijverheid).
 Haarlem (Commissie van toezicht over het Stedelijk museum).
 Haarlem (Commissie van het Bisschoppelijk museum).
 Haarlem (Vereeniging Haerlem).
 's-Hertogenbosch (Provinciaal genootschap van kunsten en wetenschappen).
 Leeuwarden (Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde).
 Leiden (Stedelijk museum de Lakenhal).
 Leiden (Vereeniging Oud-Leiden).
 Maastricht (Provinciaal Oudheidkundig Genootschap).
 Utrecht (Provinciaal Utrechtsch Genootschap).
 Utrecht (Stedelijk museum van Oudheden).
 Utrecht (St. Bernulfus-gilde).
 Zaanijk (Zaanlandsche oudheidkundige vereeniging »Honig’’).
 Zwolle (Vereeniging tot beoefening van Overijselsch recht en geschiedenis).

- Berkhout (Jhr. H. Teding van); onderdirecteur Rijksprentenkabinet te Amsterdam.
- Boeles (Mr. P. C. J. A.); conservator Friesch genootschap te Leeuwarden.
- Bont (Bernard J. M. de); conservator Amstelkring te Amsterdam.
- Bredius (Dr. A.); directeur Mauritshuis te 's-Gravenhage.
- Dommissie (C. P. J.); conservator Stedelijk museum te Vlissingen.
- Dompierre de Chauffepié (Dr. H. J. de); directeur Koninklijk penningkabinet te 's-Gravenhage.
- Feith (Mr. J. A.); conservator Provinciaal museum te Groningen.
- Haverkorn van Rijsewijk (P.); directeur Museum Boymans te Rotterdam.
- Heukelom (Dr. G. H. van) te Jutfaas; beheerder Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht.
- Hofer (F. A.) te Hattem; conservator Overijselsch museum te Zwolle.
- Holwerda (Prof. Dr. A. E. J.); directeur Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
- Hoof (C. G. t); directeur Museum Fodor te Amsterdam.
- Kalf (J.); secretaris Rijkscommissie voor de inventarisatie van monumenten te 's-Gravenhage.
- Kellen Dz., (J. Ph. van der); assistent Rijksprentenkabinet te Amsterdam.
- Lindsen (J. F. A.); conservator Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht.
- Man (Mej. M. de); conservatrice Zeeuwsch Genootschap te Middelburg.
- Martin (Dr. W.); onderdirecteur Mauritshuis te 's-Gravenhage.
- Moes (E. W.); directeur Rijksprentenkabinet te Amsterdam.
- Overvoorde (Mr. J. C.); conservator Stedelijk museum te Leiden.
- Pit (A.); directeur Nederlandsch museum te Amsterdam.
- Riemsdijk (Jhr. B. W. F. van); hoofd-directeur Rijksmuseum te Amsterdam.
- Royer (J. A.); referendaris van Kunsten en Wetenschappen te 's-Gravenhage.
- Schmeltz (Dr. J. D. E.); directeur 's Rijks ethnographisch museum te Leiden.
- Stuers (Jhr. Mr. V. E. L. de) te 's-Gravenhage; referendaris van Kunsten en Wetenschappen (n. a.).
- Stuers (Jhr. Mr. V. E. L. de); beheerder Gevangenpoort te 's-Gravenhage.
- Veth (Bas); conservator Oud-Dordrecht te Dordrecht.
- Vogelsang (Dr. W.); onderdirecteur Nederlandsch museum te Amsterdam.
- Waller (F. G.); waarnemend directeur Prentenkabinet te Leiden.
- Wiggersma (S.); conservator Penningkabinet van het Friesch genootschap te Leeuwarden.

Correspondeerende Leden :

- Aerssen Beijeren van Voshol (Mr. W. F. E. baron van); Zwolle.
- Arkel (G. van); Amsterdam.
- Baak (H. A. van); 's-Gravenhage.
- Backer (Jhr. Mr. J. F.); Amsterdam.
- Baelde (Mej. E.); Rotterdam.
- Balen (C. L. van); Zutphen.

Balveren (Mr. W. E. J. baron van); Arnhem.
 Bauduin (P. C. H.); Maastricht.
 Barchman Wuytiers (Jhr. J. W. A.); Amersfoort.
 Bastert (J.); Breukelen.
 Beeck Calkoen (Mr. A. J. L.); 's-Gravenhage.
 Beck (J. A. van); deken en pastoor, Rotterdam.
 Beelaerts van Blokland (Jhr. W. A.); 's-Gravenhage.
 Beets (Mr. Nic.); Amsterdam.
 Begeer (Anth.); Utrecht.
 Bentinck (G. J. G. C. graaf van Aldenburg); Amerongen.
 Berden (J. W. H.); Amsterdam.
 Berg (Jhr. Mr. E. W.); Maastricht.
 Bergers (Mr. C. A. H. J.); Maastricht.
 Bergmans (Dr. Paul); onderdirecteur der Univ. Bibliotheek te Gent.
 Berlage N.zn. (H. P.); Amsterdam.
 Berns (Mr. J. L.); Leeuwarden.
 Beurden (A. F. van); Roermond.
 Blaauw (A. J.); Amsterdam.
 Blok (Prof. Dr. P. J.); Leiden.
 Boekenoogen (Dr. G. J.); Leiden.
 Boer (Dr. T. J. de); 's-Gravenhage.
 Bogert (A. van den); Barneveld.
 Bondam (Mr. A. C.); 's-Hertogenbosch.
 Borch (Mr. H. E. baron van der); Ginneken.
 Bos (P. G.); Groningen.
 Bosch (V. G. A.); Arnhem.
 Brandt (Dr. G.); Director van het Thaulow-Museum te Kiel.
 Brenckman (J.); Lienden.
 Brinckman (Dr. J.); Director van het Museum für Kunst und Gewerbe te
 Hamburg.
 Brom (Dr. G.); Utrecht.
 Brom (J. H.); Utrecht.
 Brugge Cate (Mr. B. ten); Groningen.
 Brugmans (Prof. Dr. H.); Amsterdam.
 Burger (Dr. C. P.); Amsterdam.
 Bijleveld (W. J. J. C.); Leiden.
 Clemen (Cr. P.); Provinzialconservator van de Rijnprovincie te Dusseldorp.
 Corten (Dr. R.); Rolduc.
 Cuypers (Ed.); Amsterdam.
 Cuypers (Dr. P. H. J.); Roermond.
 Cuypers (Jos. Th. J.); Amsterdam.
 Craandijk (Dr. J.) Haarlem.
 Croockewit W.Azn. (W.); Amersfoort.
 Deelder (G.); pastoor, Utrecht.

Derkinderen (A. J.); Laren.
 Destrée (J.); Conservator van het Musée du Cinquantenaire te Brussel.
 Dimier (L.); Parijs.
 Does de Willebois (Jhr. P. J. van der); 's-Hertogenbosch.
 Dommer van Poldersveldt (Jhr. G. J.); Ubbergen bij Nijmegen.
 Doorninck (P. van); Bennebroek.
 Doppler (Dr. P.); Maastricht.
 Drucker (J. C. J.); Londen.
 Dumont (L. C.); Haarlem.
 Duparc (Mr. M. J.); 's-Gravenhage.
 Eeghen (J. H. van); Amsterdam.
 Eeghen (P. van); Amsterdam.
 Eijssinga (Jhr. Mr. W. C. G. van); Leeuwarden.
 Enschedé (J. W.); Overveen.
 Epen (D. G. van); 's-Gravenhage.
 Evers (Prof. H.); Delft.
 Everts B Hzn. (Mr. J.); Arnhem.
 Fabius (A. N. J.); Brielle.
 Feen de Lille (Mr. B. van der); Alkmaar.
 Frederiks (J. A.); Middelburg.
 Friedländer (Dr. M. J.); Direktorial-Assistent aan het Kgl. Museum, Berlijn.
 Frimmel (Dr. Th. v.); gräflich Schönborn-Wiesentheidscher Galeriedirector,
 Weenen.
 Frowein (J.); 's-Gravenhage.
 Fruin (Mr. R.); Middelburg.
 Gallee (Prof. Dr. J. H.); Utrecht.
 Geelhoed (G.); Schoonhoven.
 Gelderman (P. J.); Oldenzaal.
 Gerads (J.); Posterholt bij Roermond.
 Gevers (Jhr. Mr. H.); Heemskerk.
 Gils (J. van); Rotterdam.
 Gimberg (J.); Zutphen.
 Gips (A. F.); Delft.
 Glück (Dr. G.); Directorial-Assistent van het kunsthist. Hofmuseum te
 Weenen.
 Goekoop-de Jongh (Mevr. Dr. J.); 's-Gravenhage.
 Goldschmidt (Prof. Dr. A.); Halle.
 Gonnet (C. J.); Haarlem.
 Graaf (J. J.); pastoor, Ouderkerk a. d. Amstel.
 Gratama (Mr. S.); 's-Gravenhage.
 Greve (H. E.); Amsterdam.
 Guljé (E.); Breda.
 Gijn (Mr. S. van); Dordrecht.
 Gijsberti Hodenpijl (J. E.); 's-Gravenhage.

Hardenbroek van Hardenbroek (G. C. D. d'Aumale baron van); Driebergen.
 Harderwijk (P. J. van); pastoor, Schiedam.
 Hattink (Mr. R. E.); Almelo.
 Heeres (Prof. Mr. J. E.); Leiden.
 Hensen (Prof. Dr. A. H. L.); Warmond.
 Hepkema (J. H.); Leeuwarden.
 Heshuyzen (H. J.); Haarlem.
 Heuff Azn. (J. A.); Tiel.
 Heyligers (Mr. J.); Amersfoort.
 Hezenmans (L. C.); 's-Hertogenbosch.
 Hofstede de Groot (Dr. C.); 's-Gravenhage.
 Hoiting (D.); Rhenen.
 Hollestelle (A.); Tholen.
 Honing (G. J.); Zaandijk.
 Houck (Dr. M. E.); Deventer.
 Houtsagers (P. J.); Utrecht.
 Hurgronje (Mr. W. J. Snouck); 's-Gravenhage.
 Huysen van Kattendyke (Mr. G. E. ridder); 's-Gravenhage.
 Hymans (Henri); directeur Kon. Bibliotheek te Brussel.
 Iterson (Dr. F. H. G. van); Gouda.
 Janssen (Wilfried); Nijmegen.
 Jansen (Mrg. Dr. Andreas); Bunnik.
 Juten (W. J. F.); Bergen op Zoom.
 Kalbfleisch (C. A.); Vlissingen.
 Kalcken (G. van); Haarlem.
 Kam (G. M.); Nijmegen.
 Kayser (J.); architect, Maastricht.
 Keppel (J. R. baron van); Breda.
 Kerkhoff (F. M. L.); architect, 's-Hertogenbosch.
 Kernkamp (W. J.); Edam.
 Kesper (Dr. L. A.); Gouda.
 Klinkhamer (H. J. J.); Delft.
 Klönne (B. H.); pastoor, Amsterdam.
 Knappert (Prof. Dr. L.); Leiden.
 Kok (G. B.); Amersfoort.
 Koning (Mr. A. H.); Finsterwolde.
 Kromhout C.zn. (W.); Amsterdam.
 Krook (L.); Zwolle.
 Kruse (John); Stockholm.
 Kuile (Mr. G. ter); Almelo.
 Kuyk (J. M. van); Assen.
 Landweer (G. J.); Hoogeveen.
 Lanschot (A. J. A. van); 's-Hertogenbosch.
 Lanschot (A. W. J. van); Vucht.

Lanschot (Mr. F. J. van); 's-Hertogenbosch.
 Lasonder (L.); Middelburg.
 Leeuw (O.); Nijmegen.
 Loffelt (A. C.); 's-Gravenhage.
 Lycklama a Nyeholt (P.); Zwolle.
 Macco (H. F.), Aken.
 Madsen (K.); onderdirecteur Kgl. Malerisamling, Kopenhagen.
 Martini Buys (Jhr. P. H. A.); 's-Gravenhage.
 Meekhoff Doornbosch (P. H.); Baflo.
 Meeteren Brouwer (W. D. J. van); 's-Gravenhage.
 Meeuwen (Jhr. Mr. P. L. van); Almelo.
 Meijes; Hengelo (G.).
 Meinsma (Dr. K. O.); Zutfen.
 Melis (H. J.); Charlois.
 Mengelberg (W.); Utrecht.
 Mensing (A. W. M.); Amsterdam.
 Michiels van Kessenich (Jhr. Mr. F.); Roermond.
 Mock (Jhr. J. L.); Westerveld, Velsen.
 Molengraaf (Prof. W. L. P. A.); Utrecht.
 Moorrees (Th. D. J.); Buurmalsen.
 Mulder (A. J.); 's-Gravenhage.
 Muller Fzn. (Mr. S.) Utrecht.
 Muller Hz. (Mr. S.); Rotterdam.
 Mulock Houwer (J. A.); Groningen.
 Murray Bakker (J.); Amsterdam.
 Nieukerken (J. J. v.); 's-Gravenhage.
 Nijland (Mr. M. C.); Rotterdam.
 Nijland (Hidde); Dordrecht.
 Nottebohm (O.); Antwerpen.
 Notten (M. van); Vogelenzang.
 Obreen (C. M. C.); Rotterdam.
 Obreen (H. G. A.); Leiden.
 Oppenraay (Dr. B. van); Amsterdam.
 Oudegeest (Ds. J. J.); Geertruidenberg.
 Pauw van Wieldrecht (Mr. M. I. ridder); Doorn.
 Pasteur (Mr. J. D.); Haarlem.
 Peters (C. H.); 's-Gravenhage.
 Poll (Jhr. Ch. van de); Haarlem.
 Polman Kruseman (Mr. W.); Middelburg.
 Portheine Jr. (H.); Arnhem.
 Posthumus Meyjes (C. B.); Amsterdam.
 Prins (Mr. P. C. Bloys van Treslong); 's-Gravenhage.
 Rambonnet (N. S.); Elburg.
 Rechteren—Limpurg (A. Z. graaf van); Dalfsen.

Regt (W. M. C.); Oudshoorn.
 Rengers (Mr. W. J. van Welderen baron); Leeuwarden.
 Repelaer van Spijkenisse (Jhr. J.); Haarlem.
 Reijers (A. J.); Kampen.
 Reenen-Völter (Mevr. M. van); Bergen (N. H.)
 Ridder (Mr. N. de); Leiden.
 Rieber (C. F. J. Louis); Amsterdam.
 Riele Gzn. (W. te); Deventer.
 Riemsdijk (Jhr. A. W. G. van); Haarlem.
 Roest van Limburg (Th. M.); Dordrecht.
 Rossum (A. A. J. van); pastoor, Benschop.
 Rouffaer (G. P.); 's-Gravenhage.
 Royen (Mr. J. van); Zwolle.
 Rutgers (Dr. C. L.); Zwolle.
 Rutgers van der Loeff (Dr. J. D.); Haarlem.
 Rutten (M.); Maastricht.
 Ruys de Beerenbrouck (Jhr. Mr. Ch.); Maastricht.
 Rijckevorsel (Dr. E. van); Rotterdam.
 Rijn (G. van); Rotterdam.
 Saher (E. von); Haarlem.
 Sasse van Ijssel (Jhr. Mr. A. F. O. van); 's-Hertogenbosch
 Sassen (Armand); Amsterdam.
 Sassen (Aug.); Helmond.
 Scheepens (W.); 's-Gravenhage.
 Scheidius (Mr. E. G. C.); Arnhem.
 Scheltema (P. H.); Haarlem.
 Scheurleer (D. F.); 's-Gravenhage.
 Schevichaven (H. D. J. van); Nijmegen.
 Schmidt Degener (T.); Parijs.
 Schoengen (Dr. M.); Leeuwarden.
 Schöffler (C. G. V.); Amsterdam.
 Schölvink (Mr. J. G.); Amsterdam.
 Schönfeld (Mr. H. J.); Winschoten.
 Schouten (J. L.); Delft.
 Schouten (Mr. A. E.) Haastrecht.
 Serraris (Jhr. Mr. Th.); 's-Hertogenbosch.
 Sillem (Mr. J. A.); Amsterdam.
 Six (Prof. Jhr. Dr. J.); Amsterdam.
 Six (Jhr. C. C. Th.); Amsterdam.
 Snoeck (Jhr. M. A.); Hintham.
 Someren (J. F. van); Utrecht.
 Spoon J. Jz. (A.); Rotterdam.
 Staring (M. L. C.); Dordrecht.
 Steeden (H. F. van); Leiden.

Stoop (F.); Dordrecht.
 Storm Buijsing (C.); Zutphen.
 Stuijt (J.) Amsterdam.
 Tak (Henri); Middelburg.
 Teixeira de Mattos (Jhr. H.); Vogelenzang.
 Telting (Mr. A.); 's-Gravenhage.
 Tepe (A.); Driebergen.
 Terveer; Prinsenhage.
 Tienhoven (Mr. P. G van); Haarlem.
 Tromp van Holst (A. M.); Amersfoort.
 Tutein Nolthenius (R. P. J.); Haarlem.
 Tuyll van Serooskerken van Zuylen (F. L. S. F. baron van); Zuylen.
 Tuyn (W. J.); Edam.
 Tydeman (Mr. M.); Breda.
 Valentiner (Dr. W.); 's-Gravenhage.
 Veen (Dr. J. S. van); Arnhem.
 Vermeylen (Prof. A); Ukkel bij Brussel.
 Verschuer (F. baron van); Arnhem
 Verweijs (Chr.); Zierikzee.
 Veth (J); Bussum.
 Vincent (G J.); Schiedam.
 Visser (J.Wzn. H.); Leiden.
 Visser Bzn. (G.); Schiedam.
 Volgraff (Dr. C. W.); Utrecht
 Vollenhove (Prof. Mr. C. van); Leiden.
 Voorst tot Voorst (Mr. A. E. J. baron van); 's-Hertogenbosch.
 Vries (R. W. P. de); Amsterdam.
 Vries (Dr. S. G. de); Leiden.
 Vries van Doesburg (Mr. J. de); Heemstede.
 Vries van Heijst (Mr. M. C. de); Leiden.
 Wentinck (J. C.); Schalkwijk.
 Weizsäcker (Prof. Dr. H); Stuttgart.
 Wesselman van Helmond (Jhr. C. F.); Helmond.
 Weve (J. J.); Nijmegen.
 Wiersum (Dr. E.); Rotterdam.
 Wildeman (M. G.); 's-Gravenhage.
 Willink van Collen (H. W.); Breukelen.
 Wrangel (Dr E); Lund.
 Wurfbain (Mr. J. C.); Velp.
 IJzerman (J. W.); Amsterdam.
 Zijll de Jong (Th, J. A. van); Zutphen.

Algemeene Onderwerpen.

Provinciale Zuidhollandsche archaeologische commissie.

Door Ged. Staten van Zuid-Holland is den 19 Januari l.l., overeenkomstig het besluit der Prov. Staten van 24 October 1905, eene Prov. Zuidhollandsche archaeologische commissie ingesteld, waarvan tot leden zijn benoemd de H.H. Prof. H. Evers te Delft, Jac. van Gils te Rotterdam, Jan Kalf te 's-Gravenhage, Mr. J. C. Overvoorde te Leiden, C. H. Peters te 's-Gravenhage en Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers te 's-Gravenhage. Aan deze commissie is een crediet verleend van f 200. Tot voorzitter is benoemd Mr. J. C. Overvoorde, tot ondervoorzitter Prof. H. Evers en tot secretaris Jan Kalf.

Archeologisch Congres te Utrecht.

Naar wij vernemen, is de volgende circulaire onlangs toegezonden aan zes directeuren van archeologische musea in Nederland:

»De beschrijving van ons Museum van oudheden in een nieuwen wetenschappelijken catalogus, waarmede onze nieuwe conservator zich eerlang gaat bezighouden, deed ons de aandacht vestigen op het vraagstuk van de beste organisatie van archeologische musea. Hoogen prijs zouden wij er op stellen, om, voordat over de reorganisatie der verzameling door ons een definitief besluit genomen wordt, over deze kwestie het advies te vernemen der Nederlandsche deskundigen.

Te meer schijnt ons dit van gewicht, omdat het bedoelde vraagpunt min of meer een gemeenschappelijk belang mag heeten van alle archeologische musea. Immers al is het stellig juist, dat ieder museum zijne eigen eischen heeft, — niet minder waar schijnt het, dat toch de algemeene beginselen van ordening en inrichting geacht kunnen worden voor alle archeologische musea dezelfden te zijn. Algemeene toepassing dezer zelfde beginselen werd ook gewenscht door het laatste archeologische congres te Athene.

Wij veroorloven ons dus, U beleefdelyk te verzoeken, ons te dezer zake wel te willen gerieven met uwe zeer gewaardeerde voorlichting en stellen ons voor op nader te bepalen datum eene vergadering van deskundigen bijeen te roepen, waartoe wij de vrijheid nemen U uit te noodigen.

Al is het museum van ons genootschap klein, toch meenen wij, dat het de moeite loonen zal, het beter te organiseeren; het betrekkelyk belang der collectie zal dan beter tot zijn recht komen.

Wellicht zal het bovendien blijken, dat gemeen overleg over deze belangen, die tot op zekere hoogte gemeenschappelyk zijn, nut zal kunnen hebben ook in wijderen kring dan thans nog is te voorzien.

Reis- en verblijfkosten zullen U door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap vergoed worden.

Het zal ons aangenaam zijn te vernemen, of gij deze uitnoodiging wilt aannemen.

De Directie van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap."

Allen hebben de uitnoodiging tot het bijwonen der conferentie aangenomen.

Zoодоende is een eerste grondslag gelegd voor het verkrijgen van meer eenstemmigheid op het gebied van het museumbeheer dan te onzent tot heden bestond. Gelukt deze poging om de uiteenlopende inzichten te vereenigen, dan is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de zes heeren te gelegener tijd hunne beraadslagingen over hunne gemeenschappelijke belangen voortzetten. Voor de archeologische musea althans zou dan een basis geschapen zijn voor het verkrijgen van eenige organisatie, die wel gewenscht schijnt en die belangrijke zaken door samenwerking zou kunnen tot stand brengen.

Punten van Behandeling.

1. Over de indeeling en rangschikking der voorwerpen in archeologische musea bestaat groot verschil van opvatting. — waarschijnlijk in verband met het verschil van inzicht over aard en doel der musea. Voor de hand ligt de verdeeling in Germaansche voorwerpen, Romeinsche voorwerpen en voorwerpen uit de Frankische periode, terwijl in elke rubriek onderafdeelingen worden aangenomen volgens de stof, waaruit de voorwerpen vervaardigd zijn. Onlangs is echter eene andere methode van rangschikking aanbevolen, waarbij van elke soort van voorwerpen ééne doorlopende serie zou worden gevormd naar de wisselende vormen en den daarmede verband houdenden ouderdom. Ook rangschikking volgens de vindplaatsen komt wel voor. De Directie zou wenschen, welk systeem van indeeling en rangschikking voor de Nederlandsche archeologische musea aan te bevelen is.

2. Ook over het systeem van publicatie der catalogi bestaat geene eenstemmigheid. Aanbevolen wordt de publicatie van wetenschappelijke en geïllustreerde catalogi van alle voorwerpen, en daarnaast het uitgeven van korte, wellicht niet geheel complete populaire lijsten. Daarentegen is ook in overweging gegeven het vervaardigen van volledige, doch korte en niet voor publicatie bestemde inventarissen, gerangschikt volgens de vindplaatsen — en daarnaast de bewerking en uitgaaf van uitvoerige wetenschappelijke en geïllustreerde catalogi alleen der belangrijke voorwerpen, met weglating van alle duplicaten. Ook geïllustreerde gidsen voor het publiek worden aanbevolen. De Directie zou gaarne vernemen, welk systeem voor de Nederlandsche archeologische musea het meest passend wordt geoordeeld.

Nederlandsche Musea.

Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst. — Aanwinsten.

Als laatste aankoop in 1905 moet een belangrijk stuk vermeld worden, een zeer gelukkig voorbeeld van ceramiek toegepast op bouwversiering. Ik bedoel een groot schild van terra cotta waarop een geel geëmailleerde griffioen prijkt. Het schild vertoont nog de sporen van roode verf, zoodat wij ons den thans wat valen achtergrond als een veld van keel moeten denken, waartegen de gouden griffioen kras afstak. Wij hebben inderdaad te maken met het wapenschild der Florentijnsche familie Martelli.

Het stuk dagteekent uit de 15de eeuw en het forsche heraldische monster, met zeer realistische vormen, komt mij voor geïnspireerd te zijn op het beroemde wapenschild dat de groote Donatello voor de zelfde familie Martelli maakte en dat nog in het trappenhuis van de casa Martelli te Florence te zien is. Dat ons schild van jonger datum is dan dat van Donatello, leid ik af uit de omstandigheid, dat de griffioen er niet alleen beter het schild vult, maar ook mooier, heldhaftiger van houding is. Bij Donatello leunt het dier eenigzins tegen den linker schildrand en heeft hierdoor een meer verdedigende dan aanvallende houding gekregen; ook zijn de voor- en achterklauwen van ons monster onderling beter in verhouding. Donatello maakte de voorklauwen wat al te zeer vogelachtig schraal. De navolger corrigeerde zijn meester.

Het komt mij voor, dat het niet moeilijk is het voorwerp ongeveer te dateeren en er den maker van aan te wijzen.

Uit den stijl van den schildhouder, die eenigzins week, vaag gemodeleerd is, moet het werk van Donatello gemaakt zijn nadat hij uit Padua in Florence terug was gekomen, dus in de vijftiger jaren der vijftiende eeuw. In dien tijd was Luca della Robbia in zijn volle kracht en had hij reeds verschillende decoratieve bouwversieringen uitgevoerd. Het wapenschild van het metselaarsgilde aan Or-San-Michele moet hij omstreeks 1440 gemaakt hebben, tusschen 1448 en 1453 leverde hij waarschijnlijk het fraaie wapen van koning René van Anjou, dat thans in het Kensington Museum bewaard wordt, in 1462 werd hem een wapen door het kooplieden-gilde voor Or-San-Michele besteld en eindelijk vervaardigde hij de wapens der families Pazzi en Serristori in de zeventiger jaren.

De gedegen, rhythmische vormen van den griffioen, de groote zelfbewuste stijl welke uit het werk spreekt, kunnen mijns inziens van niemand anders zijn dan van Luca della Robbia, den man die het eerst het emailleeren van aardewerk tot architectonische doeleinden aanwendde. De jongere Andrea della Robbia was veel weeker in zijn modelé en zou ook niet zoo streng eenvoudig gewerkt hebben.

Aangezien Luca in 1482 stierf kunnen wij dus als data, waartusschen het wapen der Martelli gemaakt moet zijn, de jaren 1455 en 1482 stellen.

A. PRR.

Museum te Haarlem.

Door den gemeenteraad te Haarlem is den 24 Januari l.l. met 25 tegen 2 stemmen besloten om het Ned. Geref. Weeshuis aan te koopen, ten einde dit in te richten tot Frans Hals Museum, waardoor aan de beroemde Haarlemsche doeken een betere plaatsing kan gegeven worden dan thans in de overvolle zaaltjes in het Stadhuis. De keuze van dit bouwkundig belangrijk gebouw uit 1608 werd aanbevolen door de heeren Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers en Dr. A. Bredius, terwijl daarentegen door den heer A. W. Weissman werd aangedrongen op het bouwen van een geheel nieuw museum in den Hout.

Naar aanleiding van den hierover gevoerden pennestrijd in de bladen, ontspoon zich een nieuwe strijd over den bouwmeester van het Weeshuis, waarbij door den heer Weissman de toewijzing van het gebouw aan Van Campen, die door den heer G. J. Gonnet was genoemd, werd bestreden en op goede gronden Lieven de Key als bouwmeester werd aangewezen.

„Oudheidkamer Twente.”

In October jl. werd te Enschede de vereeniging »Oudheidkamer Twente” opgericht, met het doel oprichting en instandhouding eener inrichting tot bewaring van Twentsche oudheden. Het gemeentebestuur van Enschede stond in het gemeentehuis een tweetal kamers voor dit doel af, en door de krachtige financieele tegemoetkoming van vele ingezetenen van Twente, speciaal van Enschede, kon reeds een flink kapitaaltje bijeengebracht worden voor de noodige installatie enz. Het voorloopig bestuur bestaande uit de H.H. H. B. Blijdenstein, J. J. van Deinse en J. H. van Hoek te Enschede en Mr. G. J. ter Kuile te Almelo, zal begin Februari ook te Hengelo eene groote vergadering organiseren, tot meerdere bekendmaking van haar doel en daaraan vastknoopen eene kleine tentoonstelling van reeds verkregen of toegezegde voorwerpen, waarbij voordrachten ter nadere uiteenzetting zullen gegeven worden.

Wellicht dat daarna, als einde Februari het definitieve bestuur is gekozen, in Maart de kamer voor het publiek zal kunnen opengesteld worden.

Verslag.

Verslag van de Commissie van beheer van het Provinciaal museum van Oudheden in Drente over 1905.

Door de Commissie werd in navolging van andere musea een proef genomen met het bijeenbrengen van eene keurverzameling uit de aanwezige vóór-historische voorwerpen.

Naar aanleiding van een schrijven van den Ned. Oudheidkundigen Bond in het belang der bescherming van monumenten, bericht de Commissie dat zij hiermede instemming betuigde, doch geen termen vond om hiervoor geld te vragen van de Provinciale Staten, »daar het haar niet bekend is, dat monumenten van eenige beteekenis in deze provincie voorkomen, *terwijl* voor het behoud van oude kerkgebouwen, hunnebedden, grafkelders en dergelijken reeds door Rijk en Provincie wordt gezorgd». Rekent de Commissie die dus niet tot de monumenten? Zij stelt zich toch niet op het standpunt van den plattelandsburgemeester, die eens op een officiëel schrijven over monumentenzorg antwoordde dat er in zijne gemeente geen standbeelden te vinden waren?

Gelukkig zet de Commissie er niet bij dat voor die oude kerkgebouwen, enz, door Rijk en Provincie ook *op afdoende wijze* wordt gezorgd.

Oude Monumenten.

Oude Kerk te Amsterdam.

Kortgeleden is het eerste der drie groote geschilderde vensters in de Oude Kerk gerestaureerd door den heer J. L. Schouten te Delft. Het tweede venster is thans uitgenomen en naar »Het Prinsenhof» opgezonden. De restauratie is zeer gelukkig en met piëteit uitgevoerd.

Het glas werd in het midden der 16de eeuw door den stads-fabrieksmeester Jan Claesz. van Hoppe aan de kerk geschonken en is door Pieter Aertzn., genaamd Lange Pier (1507 - 1575) ontworpen. Aan Hoppe was te Rome het schenken van dit glas bevolen bij zijn bedevaart, waartoe hij in 1550 was veroordeeld, omdat hij de nieuwe religie was toegedaan. (Le Long, Reformatie v. Amst. bl. 490 v. v.) Het werd in 1760 op weinig bevredigende wijze door M. E. de Angelis te Brussel gerestaureerd. Voor de beschrijving van het glas verwijzen wij naar de mededeelingen van den Heer A. W. Weissman in »de Bouwwereld» 1902 n°. 21 en 23, Noord-Holl. Oudheden 5de stuk en Jaarverslag van het Kon. Oudheidk. Gen. 1904.

Mededeeling der commissie tot restauratie der St. Lebuinuskerk te Deventer omtrent den gedanen arbeid gedurende het eerste jaar der herstelling.

Nu de werkzaamheden gedurende het eerste jaar van de restauratie geëindigd zijn, is het der commissie aangenaam het belangstellend publiek in kennis te stellen van het voornaamste wat daarin geschied en verricht is. Tot goed verstand van zaken brengt de commissie in herinnering, dat met de herstelling alleen de zoogenaamde uitwendige restauratie beoogd

wordt, d. i. de herstelling van daken, muren, ramen, ballustrades enz., en dat wel in den toestand, waarin het gebouw verkeerde in het laatst der 15de of begin der 16de eeuw. Toen toch heeft de Lebuinuskerk haar tegenwoordigen omvang bereikt en praalde zij in haar grootsten luister. Een grondige bestudeering van het gebouw en zijner geschiedenis heeft het den architect, den heer W. te Riele G. zn., mogelijk gemaakt, te kunnen vaststellen, wat onoordeelkundige herstellingen van lateren tijd geweest zijn, en dus dienen vervangen te worden. Daar, waar de gegevens hem tengevolge van al te radicale hervormingen in den steek lieten, heeft hij zich tot voorbeeld genomen die modellen, welke een soortgelijk karakter van bouworde vertoonen. Alras bleek hem, én uit de bouworde, én uit den deerlijken toestand, waarin zich een gedeelte der muren bevond, dat de bedaking oorspronkelijk onmogelijk zoo geweest kon zijn, als zij zich aan het levend geslacht vertoonde. Verschillende afbeeldingen uit lang vervlogen tijden gaven alle duidelijk te aanschouwen, dat niet drie parallel loopende, even hooge daken, de machtige gewelven overdekt hebben, maar dat tegen een hooger dan het tegenwoordige middendak zoogenaamde tentdaken als bedekkingen van de zijbeuken aanstonden. Uit zekere gegevens maakte de architect op, dat de veranderde bedaking moet dateeren uit den tijd, toen de oude kap van den toren plaats maakte voor de lantaren van Hendrik de Keyser (1613). Deze verandering van bedaking der zijbeuken is noodlottig geweest voor een deel der muren. Drukte de vroegere bedaking gelijkmatig op het midden der contreforten (steunbeeren), van gezegden tijd af werd het zwaartepunt verplaatst. Het muurwerk boven de kolossale ramen was te zwak om het gewicht te torsen; vandaar de geweldige scheuren aan de zuid- en oostzijde, die tot groote bezorgdheid aanleiding gaven. Thans zijn de gebreken in het muurwerk ter plaatste, waar de tentdaken reeds zijn aangebracht, zoodanig verholpen, dat gegronde hoop gekoesterd wordt, dat de herstelling te dezen opzichte afdoende zal zijn. Er zijn thans 10 tentdaken aangebracht, 2 aan de zuidzijde, 6 aan de oostzijde en 2 aan de noordzijde. Zij zijn alle voorloopig met asfaltpapier gedekt. Zoodra het verhoogde middendak en alle tentdaken zullen zijn aangebracht, worden deze om technische redenen gezamenlijk met leien gedekt. Over de vorderingen van den arbeid gedurende dit jaar heeft de commissie redenen tot tevredenheid. Er is zelf meer verricht, dan men met het oog op de onvermijdelijke eerste uitgaven, o. a. het maken van hijschboktoren, aanschaffen van zeilen en wat dies meer zij, meende tot stand te kunnen brengen. Een woord van lof mag dan ook behalve aan den architect niet onthouden worden aan den opzichter, den heer Vriend.

Nbl. van Deventer, 4 Nov. 1905.

Muntvondst te Deventer.

Bij het afbreken der Oude Deventer tapijtfabriek zijn op een diepte van ongeveer 80 cM. de navolgende munten gevonden:

Gelderland. Bourgondische Kruisrijksdaalder, Vijfde Filipsdaalder zonder jaar, ingestempeld met den Hollandschen leeuw, van 1566 (4 exempl.), 1567 (2 exempl.), 1571 (1 exempl. met den Holl. leeuw ingestempeld), 1572 (1 exempl.). Tiende Filipsdaalder van 1562.

Holland. Vijfde Filipsdaalder zonder jaar (9 exempl.), 1571 (1 exempl. met den Holl. leeuw ingestempeld), 1580 (1 exempl.).

Utrecht. Kruisrijksdaalder 1569, Vijfde Filipsdaalder 1571 en 1572, Tiende Filipsdaalder van 1571 (2 exempl.), 1572 (1 exempl. ingestempeld met den Holl. leeuw).

Overijsel. Vijfde Filipsdaalder 1566 (3 exempl.) Gouden Nobel van 1583.

Brabant. Bourgondische Kruisrijksdaalder 1568, Vijfde Filipsdaalder van 1563, 1566 (2 exempl.), 1567 (1 exempl. met den Holl. leeuw ingestempeld), 1571 (3 exempl.), 1572 (7 exempl., waarvan 1 met den Holl. leeuw ingestempeld). Tiende Filipsdaalder van 1571 te Antwerpen (6 exempl.) en van 1572 (1 exempl.) te Maastricht geslagen.

Vlaanderen. Vijfde Filipsdaalder van 1566 (3 exempl.), 1567, 1572 en 1576 en Tiende Filipsdaalder van 1563.

Henegouwen. Filipsdaalder van 1581.

Frankrijk. Franc van 1578 van Koning Hendrik III.

Spanje. Vier Realen (5 exempl.) en twee Realen (2 exempl.) van Koning Filips II.

Brunswijk. Halve Lichtthaler van 1576 en 1578 van Hertog Julius.

Corvei. Reinier van Buchholz (1555—1585), Thaler zonder jaar met den titel van Keizer Ferdinand.

Kamerrijk. Vijf Patardsstuk zonder jaar van Maximiliaan van Bergen (1556—1570).

Keulen. Thaler van 1569 van Salentin, Graaf van Isenburg.

Lubek. Halve Thaler van 1549.

Oost-Friesland. Thaler van 1569.

's-Gravenhage, Dec. 1905.

A. O. VAN KERKWKYK.

O. L. V. of Groote Kerk te Dordrecht.

De restauratie van het hoogkoor is met November gereed gekomen en de noodvloer is thans verwijderd, zoodat de heerlijke verhoudingen van het gerestaureerd gewelf thans weder van de kerk uit zijn te zien. Men is thans begonnen met het leggen van een noodvloer in het O. L. V. koor, om met de werkzaamheden aan de sierlijke stergewelven van dit koor te beginnen.

Romeinsche oudheden te Geldermalsen en in Overijssel.

Op het weiland achter »Battesteyn" onder Geldermalsen, het eigendom van den Heer G. Murman aldaar, werden reeds in Maart en April van het jaar 1905 verscheidene Romeinsche voorwerpen gevonden, waaronder vaatwerk o. a. eenige stukken van terra sigillata met merken. Zeer merkwaardig zijn vooral een bronzen schaalte met steel en een bronzen kannetje.

Kortgeleden werd ongeveer op dezelfde plaats een goed bewaarde urn opgegraven.

In de Achterhoek van Overijssel werden door den heer Mr. G. ter Kuile bij Ootmarsum en de heer P. J. Gelderman bij Oldenzaal zeer merkwaardige oude urnen opgegraven.

Het z.g. Linaeustorentje te Harderwijk.

Wanneer men te Harderwijk van de Donckerstraat de voormalige St. Catharinasteeg, thans de Akademiestraat, inslaat, trekt onmiddellijk aan de linkerhand een sierlijk, op zich zelf staand torentje de aandacht. Opgetrokken in baksteen, waarvan de steenen gemiddeld 0.20 M. lang en 0.045 M. dik zijn, vormt het torentje in horizontale doorsnede een regelmatig achthoek. Van onderen is het voorzien van een plint, van den beganen grond af 33 lagen tellende. Hierboven is het verdeeld in twee afdeelingen, gescheiden van elkander door een zandsteen lijst. De bovenste lijst der tweede afdeeling, waarover het dak eenigszins uitsteekt, bestaat uit twee lagen baksteen die een hol en een kraal vormen. Op elk der acht hoeken daar ter plaatse is de baksteen door een stuk zandsteen met hetzelfde profiel vervangen.

In elke afdeeling vormen de opstaande zijden op het achthoekig grondvlak lisenen, waardoor in elke afdeeling acht verdiepte vakken ontstaan. Die der eerste afdeeling zijn van boven rechthoekig gesloten, die der tweede afdeeling met kielbogen. Even onder deze bogen, zijn in elk dezer verdiepte vakken raampjes aangebracht, die eertijds met luiken gesloten werden. Bij sommige zijn de duimen nog aanwezig. Voor den aanslag der luiken zijn de baksteen rechthoekig ingekapt.

In een der vakken van de onderste afdeeling is een steen met het jaartal 1570 aangebracht. Van het bovenste gedeelte van dien steen is alleen nog het linkerstuk, vertoonende een kruis, gaaf. De rechterhelft is afgekapt, maar was, afgaande op de moet, eveneens van een kruis voorzien.

In het links daarbij aansluitend vak is later een kleine diepe nis gemaakt, waarin een beeld van Linaeus staat, zooals het er onder geplaatste zwarte bord met witte blokletters »Linaeus" aangeeft. Naar dit borstbeeld wordt dit torentje ook wel het Linaeustorentje genoemd.

De spits is met Rijnleien gedekt.

Dit torentje diende eertijds als traptoren van het er tegenaan staande

gebouw. De moet der aansluiting is nog zeer duidelijk zichtbaar tegen de zuidzijde van het torentje. Hier ziet men ook de moeten van twee dicht-gemetselde doorgangen, waarmede men op de verschillende verdiepingen kwam.

Van den voormaligen hortus uit, waarin het staat, kan men door een deur in het torentje komen. Een steenen wenteltrap voert naar boven. Het kunstig gemetselde spiraalgewelf van deze trap verdient eerbiedige aandacht. Havard, die den toren stellig niet van binnen zag, noemt hem in zijn *Voyage aux villes mortes du Zuiderzee* 1): »une petite tourelle de gracieux aspect”.

Op den plattegrond van Hardewijk, voorkomende bij Pontanus, is dit torentje duidelijk te zien, evenzoo het gebouw, dat er tegenaan stond. Vermoedelijk hoorde dit overblijfsel op de eene of andere wijze tot het St. Catharina-klooster, dat er tegenover lag. Maar ook ten tijde der Hoogeschool speelde dit torentje een rol, aangezien het toen als gevangenis der studenten dienst deed 2).

Het is dus, behalve als artistiek monument uit het eind der XVIe eeuw, tevens als historische herinnering waard aan het nageslacht overgeleverd te worden.

Zal dit echter kunnen, dan dient met dit torentje door de gemeente Hardewijk anders gehandeld te worden. Van alle kanten dringt de regen en de sneeuw de ongesloten openingen binnen en de wind heeft er vrij spel. Met geringe kosten kan echter het verval worden voorkomen. 3).

Hattem, 27 Januari 1906.

F. A. HOEFER.

N. H. Kerk te IJpendam.

Zondag 26 Nov. werd de gerestaureerde kerk op plechtige wijze ingewijd. Onder herinnering aan de bijna tot uitvoering gekomen plannen tot afbraak, zij hier een woord van dank gebracht aan hen, die de vernietiging van dit interessant kerkgebouw op het laatste oogenblik wisten te keeren en aan de Synode, die door krachtigen steun het behoud ervan mogelijk maakte.

Huis te Zwieten te Zoeterwoude.

In het najaar hebben eenige bewoners van Zoeterwoude ontgravingen gedaan naar de fundamente van het verdwenen huis te Zwieten,

1) Henri Havard, *La Hollande pittoresque, deuxième édition*, p. 273.

2) H. Bouman, *Geschiedenis der Geldersche Hoogeschool* en Mr. J. W. Staats Evers *Gelderland's voormalige steden*, blz. 180.

3) Naar wij vernemen is door de Rijkscomm. voor de beschrijving der monumenten, naar aanleiding van mededeelingen van den Heer Hoefler, bereids een schrijven gericht tot B. en W. van Harderwijk, om op herstel van het »Linaeustorentje” aan te dringen.
Red. Bull.

geleid door eene volksoverlevering omtrent daar verborgen schatten. Veel verder als het droogmalen van de sloot en het ontgraven van een klein deel van den bodem is men echter niet gekomen, daar de vondsten weinig aan de verwachtingen beantwoordden. Er werden gevonden een filegrain zilveren broche, eenige scherven van aardewerk en de volgende munten: Friesche stuiver c. 1580, Friesche duit 1626, Geldersche duit 1755, Utrechtsche duit 1681, Hollandsche duit 1744, een oude Hollandsche munt einde 15e eeuw, een Beiersche grosschen 1807, een 3 pfennigstuk der stad Soest 1735 en een koperen munt van Abd-el-Rahman van Marokko.

De fundamenten toonden aan dat het gebouw in het vierkant was opgetrokken met vier torens op de hoeken.

Het Kruisheerenklooster te Maastricht.

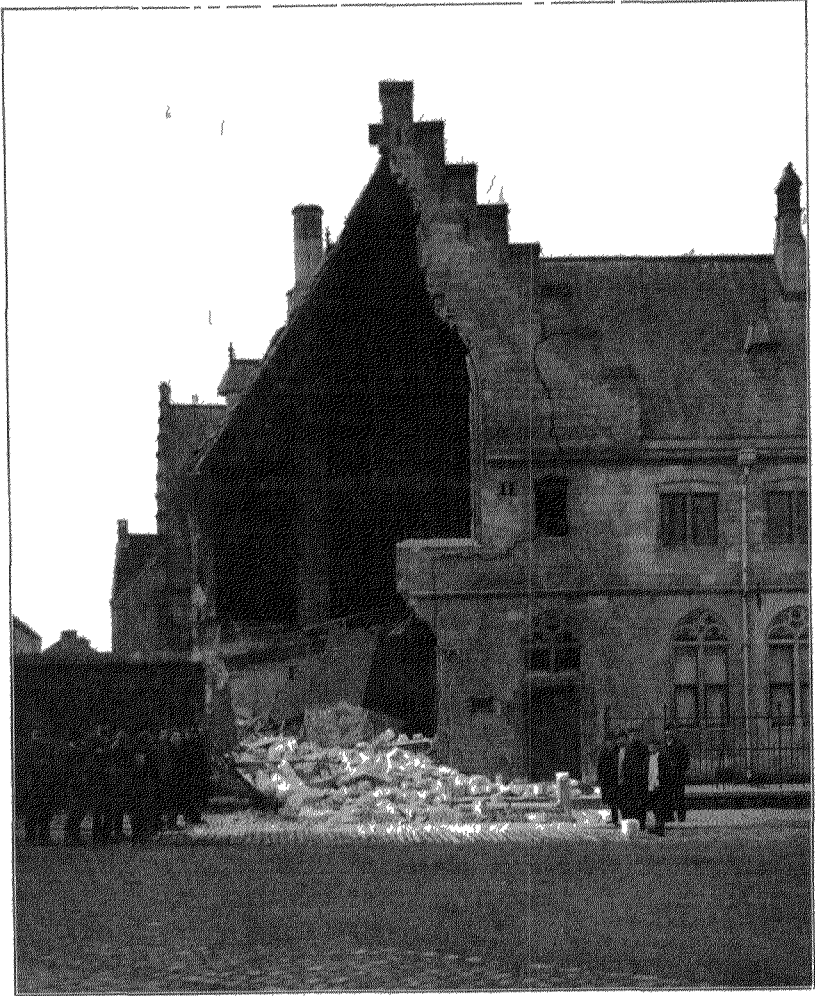
Den 20 Januari jl. des morgens tusschen 4 en 5 ure, is — gelukkig zonder persoonlijke ongelukken te veroorzaken — de Zuid-Oostelijke hoek van het voormalig Kruisheerenklooster te Maastricht (thans Rijks-Landbouwproefstation) ingestort.

Dit klooster is in 1434 gesticht door Egidius van Vleytingen, ook genaamd van Elderen, burger te Maastricht, natuurlijken zoon van den heer van 's Heeren Elderen, die met zijn vader een pelgrimstocht naar het Heilige Land had gemaakt. Nadat in 1438 de toestemming voor deze stichting door den bisschop van Luik was bekrachtigd, werd in datzelfde jaar met den bouw der kerk een aanvang gemaakt. In 1440 werd de eerste steen van het choor gelegd; in 1471 eerst was de kerk voltooid en werd zij gewijd. Inmiddels was ook het kloostergebouw opgetrokken, hetwelk bestaat uit drie vleugels, welke met hun kloostergang aan de Zuidzijde der kerk een binnenplaats omsluiten. Al deze gebouwen zijn, hoewel eenvoudig, zeer smaakvol en degelijk in mergelsteen uitgevoerd.

Toen Maastricht door de Fransche Republikeinen veroverd was, is het klooster krachtens eene wet van 15 Fructidor an IV (1 September 1796) opgeheven en zijn in 1797 de Paters verdreven. Het klooster werd eerst ingericht tot munitie-magazijn, daarna tot kazerne, terwijl een gedeelte werd bestemd tot garnizoensbakkerij. Toen de vesting omstreeks 40 jaren geleden werd opgeheven en het garnizoen ingekrompen, werd de bakkerij buiten dienst gesteld en het overige gebezigd als magazijn voor garnizoenskleeding en nachtleger, bestemming waarvoor de gebouwen tienmaal te groot waren. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat onder de vingers van de Genie kerk en klooster op de gruwelijkste manier zijn verknoeid en verwaarloosd; eerst in 1905 zijn, dank zij den beteren geest die thans bij de Genie heerscht, aan het kerkgebouw, dat nog onder Oorlog ressorteert, eenige verstandige herstellingswerken uitgevoerd.

Ruim tien jaren geleden was er behoefte aan een gebouw voor een Rijks-Landbouwproefstation; men trad zoo waar in onderhandeling met den

eigenaar eener pas gebouwde villa, die deze wel voor ten uiterste 6 jaren wilde verhuren en toestemming geven om ze inwendig te verbouwen, en zuurkasten in te metselen enz mits alles tegen het zesde jaar netjes in

Kruisheerenklooster te Maastricht na de instorting I en te II tweede instorting

den vorigen staat zou worden hersteld. Het gelukte mij dit onzinnig kostbare plan te doen opgeven en van Oorlog het grootste gedeelte van het kloostergebouw te verkrijgen. Zoo bekwam men overvloedige ruimte, de zekerheid dat wat men uitvoerde definitief zou zijn, en tevens ontstond

de gelegenheid aan een merkwaardig monument een nuttige bestemming te geven, het te herstellen en het te redden.

De restauratie werd met veel zorg en talent onder leiding van den Rijksbouwkundige J. van Lokhorst op voortreffelijke wijze uitgevoerd, zoodat thans het Landbouwproefstation over uitnemende lokalen beschikt en Maastricht een belangrijk monument in oorspronkelijken staat hersteld ziet.

Het ongeluk op 20 Januari voorgevallen is toe schrijven aan een grondverschuiving in den omtrek van een oude, zeer diepe en buiten gebruik gestelde bronwaterput, gelegen vlak voor den Zuid-oostelijken hoek van het gebouw. Ten gevolge dier grondverschuiving is de fundeering verzakt en is later een gedeelte van den gevel bezweken. Reeds ongeveer een jaar geleden vertoonden zich eenige scheuren in den gevel op dit punt, doch naar het schijnt heeft men daaraan niet de noodige aandacht geschonken, zoodat geen onderzoek werd ingesteld en geen maatregelen getroffen werden.

Gelukkig kan de bezweken hoek nauwkeurig in de oude vormen hersteld worden, wijl van het gebouw zeer gedetailleerde opmetingen voorhanden zijn.

VICTOR DE STUERS.

N. H. Kerk te Monnikendam.

De dringend noodige herstelling der N. H. Kerk te Monnikendam, waarop ook namens den Bond werd aangedrongen, moest steeds achterwege blijven bij gebrek aan financiën. Thans is door een vermogend grondeigenaar hiervoor een bedrag van f 10.000 beschikbaar gesteld.

Gevonden oudheden te Nijmegen.

Bij grondwerken op den Kopschehof aan den Berg en Dalschen weg te Nijmegen zijn eenige Germaansche oudheden gevonden, waaronder urnen, oorkannen, schoteltjes, munten en bronzen voorwerpen. Van een uit tuf- en zerksteenen samengestelde vlakke plaat is nog niet uitgemaakt of zij tot een stookplaats of tot een begraafplaats behoorde.

In en bij Nijmegen werd ook gedurende het jaar 1905 zeer veel gevonden. Een systematische opgraving op de Hunnenberg door den heer Kam ondernomen bracht merkwaardige stukken aan den dag. In de Waal werd een Romeinsche geloftesteen met inscriptie opgevischt.

Toren te Oirschot.

In de begrooting over 1906 is door de Regeering voorgesteld en door de Tweede Kamer toegestaan een bedrag van 50.000 gld. verdeeld over 5 jaren voor de herstelling van den toren te Oirschot, waarvan zooals bekend in December 1904 een vierde Z. W. gedeelte is ingestort. De Provincie N. B. zal een subsidie toekennen van 20.000 gld. en het restant zal door Kerk en Gemeente worden bijgedragen.

Indien door de Eerste Kamer de begrooting wordt goedgekeurd, zal zoo spoedig mogelijk met de herstelling van dit interessante bouwwerk worden aangevangen, te meer daar in den nog staanden N. W. hoek eenige werking te bespeuren valt en dit gedeelte ook groote scheuren vertoont. Om dit te kunnen verankeren is allereerst de groote steiger noodig om overal bij te komen. Wel zijn deze hoekpunten zoo goed mogelijk geschoord, doch er is *meer* noodig om duizende kilo's metselwerk voor instorten, uitpuilen, of afschuiven te vrijwaren.

De helft van den toren, grenzende aan de Kerk, schijnt nog zeer soliede en zonder gevaar.

Men hoopt dit, vooral technisch veel zorg vereischend werk, in drie jaren tijds gereed te kunnen maken.

J. VAN GILS.

Eene uitvoerige beschrijving van den toren met eene afbeelding door den Heer Ad. Mulder is opgenomen in het Bulletin 1905 blz. 33—37.

(RED.)

St. Maarten te Zalt-Bommel.

De toren der St. Maartenskerk te Zalt-Bommel eischt dringend herstelling. Door den Rijksarchitect, den heer A. Mulder, is dit monument een paar jaar geleden opgemeten en in teekening gebracht. In een volgend nummer kan deze teekening worden geproduceerd.

De zeer rijk bewerkte contreforten zijn grootendeels verweerd en het afvallen van groote brokken steen is niet zonder gevaar voor de voorbijgangers. Alhoewel de vormen en overgangen dezer contreforten nog goed te onderscheiden zijn, zal toch met de herstelling niet lang kunnen worden gewacht, omdat dan veel zal zijn verloren gegaan. Gedeeltelijk bestaat de toren uit tufsteen. Met de voorbereidende werkzaamheden van de herstelling is belast de architect Jac. van Gils te Rotterdam, die ook als bouwmeester werkzaam was bij de herstelling van den toren te Brielle en den afgebranden toren te Rhoon.

Zutphen.

Vanwege het Departement van Binnenlandsche Zaken is het huis van den heer Goldenberg, aan de Zandmarkt te Zutphen, opgemeten en in teekening gebracht, daar gevaar bestond voor wijziging in den toestand. De fraaie gevel uit 1549 is van baksteen met horizontale banden van tufsteen opgetrokken. De top is nog in den oorspronkelijken toestand behouden.

De Opmerker.

Nieuwstadspoort te Zutphen.

Volgens aanwijzingen van Dr. P. J. H. Cuypers zijn vanwege het Departement van Oorlog de noodige herstellingen verricht aan de restanten van de Nieuwstadspoort te Zutphen, waardoor deze voor verder verval zijn behoed.

Boekbeoordeeling.

H. Bever, *Katalog der Gemälde-Galerie im K. Schlosse zu Schleissheim, München* 1905 8°.

De »Schleissheimer Galerie» is een stichting van Keurvorst Max Emanuel, die in het nieuwe zoo groots aangelegde slot te Schleissheim een aanzienlijk deel van de kunstschaten zijner voorouders uit de residentie te München overbracht en daar nog vele aanwinsten aan toevoegde.

Van 1692 tot 1699 resideerde hij als gouverneur der Spaansche Nederlanden te Brussel en hij is dus wel in de gelegenheid geweest hiertoe een goede keus te doen. Zoo sloot hij 17 Sept. 1698 een koop met Gijsbert van Ceulen te Antwerpen, waarbij hij voor 90.000 Brabandsche guldens 105 schilderijen verwierf, o. a. 12 van Rubens, 15 van van Dyck, 8 van Brouwer, 5 van Wouwerman, 1 van Murillo enz. Reeds kort na zijn vertrek begon men met bouwen en in 1704 was het paleis onder dak. Maar het is niet de bedoeling, hier de bouwgeschiedenis van het slot te geven. Max Emanuel bleef, niettegenstaande zijn tegenspoed op politiek gebied, onvermoeid in het verrijken van zijn galerij, maar zijn zoon en opvolger Karl Albert, de pretendent-keizer Karel VII, gaf de voorkeur aan Nymphenburg als residentie, waardoor het kwam, dat Schleissheim eerst voltooid werd door diens zoon Maximilian Joseph († 1777). Met hem was de oude keurlinie uitgestorven en zijn opvolger Karl Theodor had de stichting van een nieuw museum te München in den zin, waarheen in 1785 het grootste gedeelte van de Scheissheimer kunstschaten overgebracht werd. Maar in het centrale depôt te München, dat trouwens zeer ongeschikt voor museum was — er worden thans afgietsels naar antieken en ethnografische verzamelingen in bewaard — werd de toevloed te groot. In 1799 kwam met de nieuwe linie Pflalz-Zweibrücken de schilderijenmassa van Zweibrücken naar München (ca. 2000 stuks), die evenwel per slot van rekening, vooral door de diefstallen der Franschen, tot op 964 stuks zijn te reduceeren, kort daarna de verzameling uit het slot te Mannheim (758 stuks), in 1803 leverde de secularisatie der geestelijke goederen talloze kunstwerken uit kloosters en kerken, en in 1806 kwam de enorme verzameling uit Düsseldorf te München aan. Natuurlijk kon dit alles niet

geborgen worden. Ook niet in de Neue Pinakothek, die koning Ludwig I in 1839 opende. Herhaaldelijk werden stukken weer naar Schleissheim gezonden; vaak werd ook geruild, waarbij de verzameling in 's rijks hoofdstad altijd en te recht voor de meest begunstigde gold.

En zoo zijn er nu weer 1137 oude schilderijen in de zalen van het reusachtige paleis verspreid, niet altijd zeer gunstig wat plaatsing betreft.

Een goeden catalogus te geven van deze collectie mag dus wel »voorzien in een behoefte» genoemd worden. Wel was de vorige in 1885 gemaakt door niemand minder dan Bayersdorfer, maar ten eerste was die wel wat heel beknopt, — alleen de titels der schilderijen, geen vermelding van de herkomst, geen facsimile's van de naamteekeningen — en dan beteekent een tijdperk van twintig jaar iets in de kennis der toeschrijving van anonyme kunstwerken!

Zoo is een Maria met het Kind, omringd door musicerende engelen, in 1885 »Oberdeutsch unter paduanischen Einfluss 1470» herkend als de copie naar een Jacob Cornelisz., die in 1902 door Miethke te Weenen in Brugge was tentoongesteld (31).

Wat in 1885 nog een Vlaamsch anonym portret genoemd werd, is thans herkend als het zelfportret van den Neurenberger Hans Strauch (130).

Een zeehaven, die in 1885 voor een Hollandsch schilderij uit het midden der zeventiende eeuw werd aangezien, is op grond van oude inventarissen van Zweibrücken, thans gegeven aan zekeren Hans Graf, die 1680(?) geboren moet zijn en te Weenen op zeer hoogen leeftijd stierf (335).

En nog mooier. Een Maria mater dolorosa was 1885 ondergebracht bij de school van Mathias Grünewald. Thans heet het stuk geschilderd te zijn door Joseph Marcus Hermanns, overleden in 1811! (423).

Doch ik wil alles wat in dit opzicht een verandering brengt in onze kennis van wat oud-Hollandsche schilders voortgebracht hebben geregeld opsommen.

792 Bevrijding van Petrus uit den kerker. Vroeger: School van Rembrandt. Nu: Claes Moyaert, gemerkt en 1652 gedateerd.

793 Mansportret. Vroeger: Manier van Gerard Hoet. Nu: Jacob Backer.

799 Verkondiging aan de herders, door Cornelis Saftleven. Hierop is het jaartal 1642 gevonden.

808 Keukenmeid, door Quiryn van Brekelencam. Het vraagteeken vroeger achter dezen naam geplaatst is weggenomen.

813 Vioolspeler en zangeres, door Gabriël Metsu, is niet van 1656 maar van 1655.

816 Drinkbroer, door Jacob Ochtervelt, heeft eveneens het vraagteeken achter dien naam verloren.

821 Jongen met een vogelknip, voorheen »Hollandsch omstreeks 1680,» wordt nu vragenderwijs aan Jacob Toorenvliet toegeschreven. Waarom eigenlijk vragenderwijs, daar het stuk duidelijk nevens het jaartal 1662 diens monogram aanwijst.

840 Een luitspeelster, voorheen aan Jan Philips van der Schlichten toe-

- geschreven, is op grond van een ouden inventaris aan diens zoon Johann Franz gegeven.
- 846 Landschap met Hagar en Ismaël, door Eglon Hendrik van der Neer, is 1697 gedateerd.
- 863 Italiaansch rivierlandschap van Nicolaes Berchem, is van 1655.
- 865 Jupiter gevoed door de nimfen, vroeger slechts als copie naar Karel Dujardin gecatalogiseerd, draagt het als echt erkende monogram van Nicolaes Berchem.
- 866 Kudde bij bouwvallen, vroeger tot de school van Berchem gerekend, kon nader gedetermineerd worden, daar de restes van de naamteekening van Jan Soolmaker er op gevonden zijn.
- 873 De Wittevrouwenpoort te Utrecht, vroeger toegekend aan Job Berckheyde, bleek te zijn van Willem van Drielenburch en de herhaling van een stuk in het Museum te Utrecht.
- 876 Boschgezicht, vroeger zonder bedenking gegeven aan Roelof van Vries, draagt thans dienzelfden naam, evenwel met het voorbehoud van een vraagteeken.
- 883 Schepen geankerd aan een kade, heette vroeger onbegrijpelijkerwijze van Hendrick Verschuring, terwijl de naam van Lieve Verschuier er duidelijk nevens het jaar 1661 op staat.
- 887 Stille zee, vroeger slechts aangeduid als school van Willem van de Velde, nu Reynier Nooms.
- 892/93 Twee zeestukken, vroeger aan Beerstraaten toegekend, bleken met een nog niet opgelost monogram gemerkt te zijn (H. Br. ? f. 17 . . .).
- 906 Haan en kip. Dit stuk heeft een geheele promotie gemaakt en is van copie naar Hondecoeter bevorderd tot een echt gemerkten Aelbert Cuyp.
- 922 Stilleven van Pieter Claesz. is niet van 1635 maar van 1636.
- 923 Bloemen in een glas, vroeger manier van Daniël Seghers, thans een gemerkte Jan Davidsz. de Heem.
- 924 Op het stilleven, vroeger manier van Pieter Claesz. bleek als signatuur de ring van Pieter de Ring aanwezig te zijn.
- 926 Stilleven van Matthias Withoos, vertoont twee jaartallen, 1697 en 1698.
- 933 Bloemen in een terracottavaas, van Coenraet Roepel, natuurlijk niet van 1750, toen de schilder al twee jaar dood was, maar van 1715.
- 951 Venus en Adonis, vroeger Vlaamsch genoemd, heeft het monogram van Hendrick Goltzius en het jaartal 1614. Het vrij groote stuk (1.41 bij 1.91½) is afkomstig uit het bisschoppelijk paleis te Bayreuth. Misschien is het wel te Amsterdam gekocht op de verkooping der collectie Philips de Flines, 20 April 1700.
- 974 Boschgezicht met de verzoeking van Christus, door Alexander Keirinx, is niet van 1636 maar van 1635.
- 1038 Allegorie op het geluk, vroeger Jean Baptiste van Loo, nu gemerkt Jacob van Loo 1655.

En eindelijk.

1062 Aanzienlijk gezelschap met musiceerenden, vroeger aan Hendrik Carree gegeven, draagt een nog niet thuisgebracht monogram, vermoedelijk bestaande uit de letters C. H.

De oogst van verbeteringen is dus niet onaanzienlijk, en zeker is nog niet alles gedaan. Vragenderwijs noem ik b. v. slechts n°. 786, een St. Hieronymus van 1624 met een monogram, samengesteld uit de letters H. B. L. Het stuk staat mij niet meer voor den geest, maar is het al te gewaagd, aan Hendrik Bloemaert te denken?

Bij n°. 803, een portret dat misschien de Winterkoningin voorstelt, en dat A. R. 1653 gemerkt is, dacht ik aan Anthonie van Ravesteyn, die immers ook haar kinderen geschilderd heeft.

Waarom bij den monogrammist J. C. of C. J. — de letters staan door elkaar — op Jan Cornelisz. Woudanus gewezen wordt (n°. 44) is mij niet recht duidelijk, daar de schilderij toch ook het jaartal 1566 draagt en Woudanus toen waarschijnlijk nog niet eens geboren was; immers toen hij in 1594 trouwde leefde zijn grootmoeder nog (Oud-Hollands XIV p. 74).

En n°. 1059, Herberg met drinkende boeren, wordt, luidens een ouden inventaris, vragenderwijs toegekend aan Aert van Maes. Ligt Aert van Waes niet meer voor de hand?

N°. 815, G. de Haen. Het bezoek van den landheer aan zijn pachter, is wel van Gerrit de Haen, die 1667 in het Haagsche gild kwam.

Dit zijn eenige bedenkingen die ik den samensteller van een volgenden druk van den catalogus bescheiden onder het oog breng.

Maar dan heb ik tevens eenige andere wenschen van ingrijpender aard.

Steeds is, en dit is zeer te waardeeren, aangegeven uit welk bestanddeel van het conglomeraat van paltsgravelijke collecties ieder stuk afkomstig is. Kan hier niet nog iets verder worden gegaan? Kennelijk bestaan er van verschillende van die collecties oude inventarissen, die dan ook, bij twijfelachtige gevallen omtrent de toeschrijving, aangehaald worden. Waarom niet steeds aangegeven, in welken inventaris ieder stuk voor het eerst genoemd wordt? Dit is toch van groot belang voor de geschiedenis der zwerftochten, die ieder stuk gemaakt heeft vóór het voor goed in München of Schleissheim beland is. Van de collectie te Düsseldorf is al door van Gool in 1751 een oude inventaris afgedrukt.

Dan miste ik bijna overal de vermelding waar de stukken afgebeeld zijn. Een en ander is bv. in den Klassischen Bildenschatz te vinden. Vele zoo niet alle stukken die uit Düsseldorf verworven zijn, staan — soms weliswaar zeer klein, maar toch steeds herkenbaar — in het Düsseldorfsche galerijwerk van de Pigage. Ik meen zelfs dat aan een nauwkeurige beschouwing van dat werk correcties omtrent de afkomst ontleend zouden kunnen worden. Gabbiani's Petrus van Alcantara bv. is er op blad XII afgebeeld en was dus toen te Düsseldorf; de catalogus geeft echter aan »Aus der Kurfürstlichen Galerie zu München''. Maar vooral waar al omstreeks den tijd van

de vervaardiging der schilderijen prenten ernaar gesneden zijn, hadden die vermeld moeten zijn, zooals de reeks kapitale prenten van Dirck Matham, Persyn e. a. naar de twaalf maanden van Joachim von Sandrart (234—245). Ze zijn geschilderd voor de keurvorstelijke verzameling te München, wat we weten uit Vondel's »Bijtschriften op de twalef maenden, opgehangen te München, inde Galerye Zijner Doorluchtigheid van Baiere, en geschildert door Joachime Sandrart.»

Nog een kleinigheid. Dat Abraham Mignon bij de Duitsche schilders gerangschikt is, zijn we gewoon, en het is een algemeene en verklaarbare eigenschap, in dit opzicht naar zich toe te halen zoo veel maar mogelijk is; maar dat zelfs de in den Haag geboren en gestorven Constantijn Netscher onder de Duitsche schilders figureert, omdat zijn vader te Heidelberg geboren was, is het kunsthistorisch chauvinisme toch wel wat heel ver gedreven.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Kleinere Mededeelingen.

Het beheer der Italiaansche Kunstschaten.

Het zal sommige lezers wellicht verwonderen, in een Nederlandsch tijdschrift een aanklacht te vinden, gericht tot het beheer der Italiaansche kunstschaten uit de openbare verzamelingen. Trouwens, de opmerking, dat de behandeling van een dergelijke kwestie, in een Italiaansch blad of tijdschrift thuisbehoort, is mij allerminst nieuw. Ook ik had aan mijn oorspronkelijk plan, deze zaak in een Italiaansch blad te bespreken, de voorkeur gegeven, maar de treurige ervaringen dienaangaande, hebben mij doen besluiten, dichter bij huis een onderkomen te zoeken. Het is moeilijk de waarheid ingang te doen vinden, maar bovenal in de buitenlandsche pers, die niet zoo spoedig hare kolommen voor dergelijke grieven van buitenlanders, openstelt. Het deed mij daarom genoeg in dit tijdschrift een plaats te vinden, zoodat ik de kans bezit, ook anderen voor de zaak te winnen, die mij ter harte gaat. Ik hoop dat ik mijne verwachtingen niet te hoog stel door te veronderstellen, dat het behoud van de kunstschaten der Italiaansche openbare verzamelingen, waaronder zoovele prachtige specimina van Oud-Hollandsche kunst, ook hier te lande de algemeene aandacht verdient.

Toen ik dezen zomer de verschillende museums te Rome, Napels en Florence bezocht, waren er ruim tien jaren verloopen sinds een vorig bezoek, maar wederom maakte de algemeen ontredde toestand, waarin deze verzamelingen verkeerden, een beangstigenden indruk op mij. Ik heb mijzelf afgevraagd, hoe het mogelijk is, dat in onzen tijd van grenzenlooze kunstvereering, een dergelijke toestand nog voort kan duren; heeft men

dan geen oog en voor deze verregaande verwaarloozing van de meest kostbare en zeldzame kunstwerken der wereld? En ziende den toestand, lijkt het mij een belachelijke pretentie van den Italiaanschen Staat, een verbod uit te vaardigen tegen den uitvoer van oude kunstwerken, terwijl hij zich, aan alle daaruit voortvloeiende verplichtingen niet alleen onttrekt, maar bovendien niet in staat blijkt, het onder eigen beheer ressorteerende aantal kunstwerken der openbare verzamelingen ook maar redelijk goed te onderhouden.

Is men eenigermate bekend met de eischen, die men heden een conservator (technicus) van schilderijen stellen kan, dan zal men zich verbazen over de primitieve en uiterst ontoereikende middelen, waarmee de beheerders der Italiaansche museums genoegen nemen. Men is in Italië nog wel een halve eeuw ten achter, vergeleken bij de voornaamste Europeesche musea, wat betreft de toepassing en de kennis van het conserveeren van schilderijen. Maar behalve dit onvergeeflijk euvel, past men bovendien de verouderde en ondoeltreffende methode zoo slecht toe, dat men vaak meer bederft dan goed maakt en zodoende den gevreesden tand des tijds nog een weinig te hulp komt.

Voor ik overga tot de bespreking van den algemeenen toestand der verschillende Italiaansche musea, wil ik een beknopt overzicht geven over den aard en de middelen, die ons bij het conserveeren van schilderijen ten dienste staan. Hiertoe behooren in de allereerste plaats het verdoeken, vernissen en regenerereen der vernislaag. Behalve de regeneratie-methode worden beide eerstgenoemde middelen in Italië toegepast, maar zooals ik daareven reeds aanhaalde, de manier waarop men deze middelen toepast is van het meeste gewicht, daar een onoordeelkundige behandeling meer bederft dan baat.

Wat verstaat men in Italië onder verdoeken?

In Italië volgt men een algemeen gebruikelijke, maar inderdaad doellooze methode van verdoeken met hygroscopische middelen of kleefstoffen, stoffen dus, die geheel afhankelijk zijn van de vochtigheid der lucht. Bovendien wordt deze methode, in vergelijking met andere landen, waar men ook hygroscopische kleefstoffen gebruikt, b. v. Oostenrijk, waar de zoogenaamde Pappé, en Engeland en Frankrijk, waar meest lijm gebruikt wordt, soms zeer slecht toegepast. Maar hoe goed ook toegepast, de fout van deze methode schuilt in het gebruik der hygroscopische middelen. Laat ik, om dit duidelijk te maken, beginnen bij een der hoofdoorzaken, die het verdoeken of vervangen van paneel noodzakelijk maken, nl. het afbrokkelen der verf- en plamuurlaag.

Met het verdoeken stelt men zich dus ten doel het verdere afschilferen te beletten, maar wat gebeurt er?

Ik noemde daareven het verdoeken met lijm doelloos, maar ik zou eerder kunnen spreken van schadelijk, want lijm b.v. is een substantie, die gedurende het drogings-proces reeds aan volumen verliest, en naar

gelang — en dit is het gevaarlijke karakter van alle hygroskopische stoffen — van de vochtigheid der lucht krimpt of rekt. En omgekeerd — deze voortdurende absorbtiviteit en condensatie der lijmlaag is de verf en plamuurlaag gedwongen mede te maken, met het gevolg, dat na korter of langer tijd de verf weder afbrokkelt. Men kan dus veilig aannemen, dat de ondergang van een schilderij er eerder mede bespoedigd dan afgewend wordt.

Bestaat er een betere methode van verdoeking?

Was ik hier niet in de gelegenheid een beter en doeltreffender procédé van verdoeken aan te wijzen, dan had ik dit schrijven evengoed achterwege kunnen laten, daar ieder technicus, bij het bezoeken der voornaamste Italiaansche musea als de »Galerie Royale du Palais Pitti'', de »Galerie Royale des Uffizi'', de »Villa Borghese'', het »Vatikaansch Museum'' en het »Musée Nationale'' te Napels, tot de slotsom moet komen, dat de gebrekkige en slechte toepassing van verdoeken tot een der grootste gebreken van het beheer dezer musea kan gerekend worden.

Sprak ik alleen voor deskundigen, dan kon ik, na op dit feit gewezen te hebben, mijn verder betoog eindigen, daar het voor ieder, die de beteekenis van het verdoeken van schilderijen in zijn volle beteekenis kent, voldoende zou wezen om te begrijpen, dat hiermede het vonnis over genoemde musea uitgesproken is. Er bestaat slechts één methode van verdoeken, die werkelijk doeltreffend is en alleen in staat, het behoud der schilderijen te verzekeren.

Het klinkt misschien paradoxaal te beweren, dat deze methode ons instaat stelt, het behoud der schilderijen voor honderden jaren te verzekeren.

Toch is dit geen overdrijving; ik heb slechts te wijzen op de middelen, welke de Oude Egyptenaren gebruikten voor het conserveeren van hunne dooden. Ditzelfde middel, van welks conserveerings-vermogen men zich nu nog kan overtuigen (men beschouwe de mummies in de verschillende musea) wordt met het beste gevolg, sinds jaren, toegepast voor het conserveeren van schilderijen; in Duitschland door Prof. Hauser, in Holland door de verschillende directeuren der musea b.v. »Rijks-Museum'' te Amsterdam, »Museum Mauritshuis'' den Haag, »Boymans-Museum'' te Rotterdam en »Museum Lakenhalle'' te Leiden en tal van particuliere verzamelingen.

Het middel, bij deze nieuwe methode van verdoeken toegepast, bestaat uit een bijzondere samenstelling van anti-hygroskopische bestanddeelen als was, hars, Venetiaansche terpentijn en copaïvabalsem. Het bezit de eigenschap om door de poriën en barsten der plamuurlaag te dringen, waardoor de verflaag zich geheel met de plamuurlaag en het doek of linnen verbindt, en bezit bovendien de eigenschap van volkomen ongevoeligheid voor alle wisselingen der temperatuur. Ik kan deze methode niet verder in alle onderdeelen bespreken, maar stel haar op grond van eigen proeven en ondervinding, en door hare vele voordeelen boven alle andere procédés en acht haar de eenige, die de uitspraak wettigt, dat de schatten der

Oud-Italiaansche kunst, er in de toekomst er voor eeuwen door bewaard zouden kunnen blijven.

Hoewel het natuurlijk niet in den aard van dit schrijven kan liggen een volledig rapport over den toestand van de verschillende Italiaansche musea te geven, zoo acht ik het toch noodzakelijk met enkele feiten mijn beweringen te staven. Ik zal dus, als voorbeeld van slechte verdoeking, beginnen enkele der voornaamste schilderijen te noemen uit de »Galerie du Palais Pitti'', die onder deze categorie vallen. No. 16 »Portrait de Vieillard'', Rembrandt, in zeer slechten toestand, met lijm bedoekt; No. 18 »Portrait de Femme, dit la maitresse du Titien'', Vecellio-Tiziano; No. 185 »Un concert, Barbarelli (Giorgio) dit Giorgione; van dit doek schilfert de verf af en is tevens met lijm bedoekt; No. 201 »Portrait du Cardinal Hippolyte de Medicis'', Vecellio (Tiziano); vervolgens uit de »Galerie Royale des Uffizi'' de volgenden: No. 451 (Galerie des portraits de peintres).

Dit doek, een zelfportret van Rembrandt, is met lijm bedoekt en bevindt zich in een zeer verwaarloosden toestand, bobbelig en met een vervuilde laag vernis bedekt. No. 452 eveneens uit de »Galerie des portraits des peintres'' is ook een zelfportret van Rembrandt, en bevindt zich in nog ongunstiger staat; het is eveneens met lijm bedoekt en met een olieverniss ingesmeerd, waardoor het schilderij als 't ware verzonken is in een groen-gauwe kleur. Men kan veilig aannemen dat dit doek verloren is, daar 't voor een regeneratie-behandeling — waarover straks nader — zeker ongevoelig zal zijn, terwijl de oliekorst die zich op het schilderij bevindt steeds endoorschijnender zal worden. Overigens is de cohesieverhouding van het vernis tegenover de verflaag wellicht van dien aard, dat het wegnemen van de vernislaag nu reeds een gevaarlijk werk mag genoemd worden.

In dien toestand vóór 11 jaar door mij aangetroffen en daarna in een brief van de hand van Dr. Hofstede de Groot in de »Nieuwe Rotterdamsche Courant'' beschreven, bevindt zich nog heden dit schilderij. No. 654 »Attaque de la forteresse de Radicofuni'', J. Courtois; No. 669 »Une bataille'', J. Courtois; No. 806 »Paysage'', P. Brill; No. 882 »Paysage après la pluie'', Ruysdael. Dit doek is met lijm bedoekt, doch zonder resultaat, overal barst er de verf met kleine stukjes af, reeds zijn er plekjes uitgevallen. No. 216 — »Galerie des portraits des peintres'' — Velazques de Silva, slecht bedoekt.

Bovendien zijn er nog een groot aantal schilderijen, die, omdat het barsten of opbolderen der verflaag van plaatselijken aard is, slechts in aanmerking komen tot het fixeeren der verflaag, daar dit de meer tijd-roovende bewerking van verdoeken uitspaart.

Hieronder kunnen gerangschikt worden de volgende nummers uit de »Galerie Royale du Palais Pitti'': No. 64 »La Déposition de la Croix'' Bartolomeo, beschadigd en slecht geretoucheerd; No. 14 »Paysage'' Rubens; hiervan brokkelt de verf in horizontale lijn af; No. 195 »Portrait

d'homme, Raibolini"; No. 229 »Portrait d'une Dame florentine", Sanzio (Raffaello); met groote bladders staat de verf op; No. 243 »Portrait de Phillippe IV, roi d'Espagne" Velazquez; een opmerkelijk verschijnsel is, dat dit doek op een plat spieraam gespannen is, zoodat het de druk van het raam vertoont. No. 429 »Paysage", Ruysdael; hoewel weinig, brokkelt ook van dit doek de verf af. Uit de »Galerie Royale des Uffizi" komen, voor dezelfde bewerking, de volgende nummers in aanmerking: No. 1295 »Adoration des Rois", Ghirlandaio; No. 633 »La Vierge avec l'enfant Jésus", Vecellio Tiziano en No. 23 »La vierge avec l'enfant et trois anges", F. A. Botticelli.

Onder de middelen die ons ten dienste staan bij het conserveeren van schilderijen noemde ik, behalve het verdoeken en vernissen, het regenerereen der vernislaag. Deze methode, waarmede men in Italië zeker bekend is, wordt — de toestand in de verschillende museums schonk mij die overtuiging — voor het conserveeren der schilderijen uit de openbare musea niet toegepast.

Het doel van dit procédé is de herstelling of regeneratie van de continuïteit der vernislaag, die zich over het schilderij uitstrekt. Daar de vernislaag in de eerste plaats dient als een conservatiemiddel van de verflaag tegen de verschillende invloeden van buiten, moet deze zich over het geheele schilderij, t.w. de verflaag, uitstrekken en geen opening, hoe gering ook, bezitten.

Verliest de vernis haar continuïteit door de vervluchtiging der etherische oliën, zoo ontstaat er een korrelige, droge massa, en met haar glans en doorschijnendheid heeft de vernislaag tevens het conservatievermogen verloren. Hierdoor ontstaat het dubbele nadeel, n.l.: dat de verflaag blootstaat aan alle invloeden der atmosfeer en het grauwe schimmelachtige aspect van de verdroogde vernislaag het schilderij ongenietbaar maakt. De regeneratiemethode (uitvinder Prof. Max von Pettenkofer), herstelt door een zeer eenvoudige manipulatie, n.l. door toevoer van alcohol dampen, deze nadeelen. Door deze bewerking verkrijgt de vernislaag weder de oorspronkelijke doorschijnendheid terug, zonder iets van de verflaag te schaden of zelfs te raken. Het is naar mijne meening onnoodig deze methode in alle technische onderdeelen te bespreken; ik kan echter wijzen op de talloze uitstekende resultaten, die het tot een onmisbaar middel hebben gemaakt voor het behoud der schilderijen, een middel, dat eveneens door Prof. Hauser te Berlijn dagelijks in praktijk wordt gebracht en in de verschillende musea in Nederland evenzeer.

Het is een middel, waarop honderden schilderijen uit de openbare verzamelingen in Italië als het ware wachten, een toepassing niet alleen wenschelijk, maar in sommige gevallen meer dan noodzakelijk.

Natuurlijk is de kunstbewerking slechts van toepassing voor zoover de schilderijen met mastik en damar, niet met olievernissen bedekt zijn.

Ik laat hier enkele nummers volgen uit de »Galerie Royale au Palais

Pitti," die hiertoe noodzakelijk in aanmerking komen: No. 92 »Portrait d'homme", Vecellio (Tiziano), No. 229 »Portrait d'une Dame florentine", Sanzio (Raffaello); No. 243 »Portrait de Philippe IV, roi d'Espagne", Velazquez; No. 243 »Saint Jean Baptiste" Andrea (d'Agnolo), hiervan is in het fond geen kleur te zien, verder met een grijzen waas overtogen; No. 371 »Portrait de Beatrice d'Este", Ecole Lombarde; No. 355 »Sainte Famille" Signorelli; No. 437 »Le repos en Egypte" A. v. Dyck; No. 488 »Adam et Ève sur le corps d'Abel" Tiavini (Alessandro); No. 490 »Saint Sébastien", Barbieri (Giovan Francesco); verder: No. 60 »Portrait" Rembrandt; No. 110 »Les trois âges de l'homme" Lotto (Lorenzo); No. 94 »Sainte Famille", Sanzio (Raffaello); No. 81 »Sainte Famille" d'Agnolo; No. 79 »Portrait du Pape Jules II", Sanzio (Raffaello); No. 82 »Portrait du Cardinal Guide Bentivoglio" A. v. Dyck; No. 40 »Portrait de Pape Léon X" Sanzio (Raffaello); No. 7 »Portrait d'homme" F. Pourbus; No. 123, »La vierge, dans une gloire et quatre Saints", Andrea, No. 18 »Portrait de femme, dit la Maitresse du Titien", Vecellio (Tiziano).

Voor dezelfde bewerking komen in de »Galerie Royale des Uffizi", de volgende nummers in aanmerking: No. 197 »Portrait d'Elisabeth", Brandes, première femme du peintre; Rubens; No. 228 (Galerie des portraits des peintres) Rubens; No. 462 (Gal. d. portr. d. peintres) Karel de Moor, No. 1143 »Jésus-Christ couronné d'épines" Lucas van Leyden, No. 1252 »L'adoration des Rois", Leonardo da Vinci.

Een niet minder groot kwaad, dat den ondergang van vele der voornaamste kunstwerken dreigt te worden is de voortwoekering van den houtworm, die zijn vernietigingsarbeid dagelijks voortzet. Talrijke paneelen zijn doorboord met wormgaten ter grootte van soms twee m.m., hieronder komen vele werken van Botticelli voor, o.a. N°. 3436 »L'Adoration des Rois". Op dit schilderij waren niet alleen versche wormgaten aanwezig, maar het houtstuijsel bevond zich aan den achterkant van het glas, dat deze schilderij bedekte.

Hetzelfde is het geval met N°. 1143, eveneens van Botticelli. Verder uit »Palais Pitti" N°. 79, »Portrait du Pape Jules II; ook hier was het houtstuijsel tegen het glas te zien, N°. 14 »Paysage", Rubens; N°. 7 »Portrait d'homme", F. Pourbus; N°. 229 »Portrait d'une Dame florentine" Sanzio (Raffaello); N°. 343 »La Vierge et l'Enfant Jésus", Lippi (Fra Filippo).

Kan men deze voortwoekering tegengaan?

In gevallen wanneer het paneel door talloze wormgaten doorboord is, en de ondergang van het schilderij ermede in verband staat kan men het oude paneel door een nieuw vervangen; de verflaag wordt dan op een ander paneel overgebracht, een bewerking, die naar men weet, meermalen toegepast wordt. Bovendien kan men door inspuiting der wormgaten en voortdurende contrôle, de voortwoekering beperken, zooniet tegengaan. In het kort, hier moeten geen moeite en kosten gespaard worden, om deze onschatbare werken aan de voortwoekerende vernietiging te onttrekken.

Ik heb achtereenvolgens verschillende middelen genoemd, die in staat zijn, het behoud van een schilderij te verzekeren, maar ik moet er nadrukkelijk aan toevoegen, dat het beste middel niets baat, wanneer 't onoordeelkundig wordt toegepast, want een ongeoefende hand kan meer bederven dan de tand des tijds. Voor het behoud der kunstschatten van Italië mogen slechts de beste middelen, de meestgeoefende handen en tevens de grootste piëteit ten dienste gesteld worden.

Wanneer zal dit geschieden? Hoe lang zal de nu onhoudbare toestand duren? Dit heb ik mijzelf meermalen afgevraagd en soms scheen mij de toestand beangstigend, als stond ik voor een reusachtigen muur van vooroordeel en zorgeloosheid, waartegen mijn stem niet bestand zou blijken.

Toch wilde ik mijn taak volbrengen, al bestond mijn belooning voorloopig slechts daarin, mij door dit schrijven »acquit de conscience» te verschaffen.

Niet dat ik daarna in zalige zelfvoldoening zal rusten, het verdere aan het noodlot overlatende; maar ik ben overtuigd dat het nog heel wat moeite en geduld zal kosten, wil ooit de Italiaansche bureaucratie zich voor deze zaak interesseeren.

C. F. L. DE WILD.

Rotterdam, December 1905.

Geachte Redactie.

In n°. 6 Jaargang VI van het Bulletin staat op blz. 174 een uittreksel afgedrukt uit het Verslag omtrent den toestand en de aanwinsten van het Museum Boijmans over het jaar 1904.

De laatste zin van dat extract: Een nieuwe uitbreiding ontving het museum door de inrichting van eene rareiteitenkamer in het door het gemeente-archief ontruimde sous-terrain» is niet in allen deele juist of kan althans tot verkeerde opvattingen aanleiding geven.

Vergun mij daarom een kleine rectificatie.

Toen voor eenige jaren het archief der gemeente werd overgebracht naar het nieuwe depôt aan de Mathenesserlaan, besloot men de vrijgekomen lokalen in de benedenverdieping van het gebouw, waarin ook het Museum Boijmans gevestigd is, in te richten tot een gemeentelijk Museum van Oudheden. Daarheen werd dan in de eerste plaats overgebracht de oudheidkundige verzameling, die tot dusver geplaatst was in een kamer op de eerste verdieping van datzelfde gebouw. Dit vertrek, meestal Antiquiteitenkamer, naar het schijnt somwijlen ook Rareiteitenkamer genoemd, werd toen ter beschikking gesteld van den Directeur van het Museum Boijmans.

Dit is de vermelde »nieuwe uitbreiding» van dat museum. Het Museum van Oudheden evenwel behoort tot het archief der gemeente en heeft met eerstgenoemd museum alleen dit gemeen, dat zij beide in hetzelfde gebouw gevestigd zijn. Het Verslag zelf van het Museum Boijmans is trouwens in deze zaak zeer duidelijk.

Met de plaatsing van deze regelen zult U verplichten

Uw. dw. E. WIERSUM.

In een artikel over een schilderij van Vroom wordt op bladz. 165 en 167 gezegd dat sinds 1607 de galeien in Europa niet meer in gebruik waren.

Dit is niet juist. Lodewijk XIV heeft nog een heele vloot van galeien doen bouwen; hij bemande ze o. a. met Protestanten, die er op de schandelijkste wijze mishandeld werden.

VICTOR DE STUERS.

Een practische inrichting, om het vernielen of verknoeien van merkwaardige bouwwerken tegen te gaan, heeft men in Dresden ingevoerd. Daar heeft men bij de bouwpolitie op elke verzameling stukken, die een belangrijk gebouw betreffen, een rood etiket geplakt met het opschrift: »Kunsthistorisch wertvolles Gebäude''. Iedere verbouwing aan dergelijke bouwwerken trekt dus onmiddellijk de aandacht en dan kunnen de noodige stappen tegen een eventueele verknoeiing gedaan worden.

Op het van 16 tot 21 Juli 1906 te Londen te houden 7de Internationale Congres voor architecten is op de agenda onder n°. 9 als onderwerp geplaatst: de verantwoordelijkheid der Regeering met betrekking tot het instandhouden van nationale monumenten.

In het belangrijk artikel van K. Mühlke »Streifzüge durch Alt-Holland, in Die Denkmalflege van 31 Januari 1906 wordt aangetoond, dat het rijke reliëf op de schoorsteenkap uit den Kloveniersdoelen te Dordrecht zeer nauwkeurig gevolgd is naar eene als »Der Männerkampf'' bekende kopergravure van Barthel Beham (1502—1540). De houding der 16 figuren is getrouw gevolgd, alleen zijn door den Dordtschen meester (waarschijnlijk Jan Terwen) die aan de (heraldiek) rechter zijde wat ruimer uiteen geplaatst om het geheel symmetrisch in twee helften te verdeelen, die hij door een boomstam scheidt.

De schrijver wijst tevens op de aan de schoorsteenkap aanwezige koperen grepen, om zich vast te houden bij het warmen der voeten. Waar hij die als »an der Kaminkappe noch erhalten'' noemt, schijnt hij te vermoeden, dat deze oorspronkelijk tot de kap behoorden. Zij zijn echter uit later tijd, waarschijnlijk afkomstig van een schouw in het raad-huis en alleen bij het inrichten van het Museum aan de kap gehangen.

J. C. O.

Nagekomen Berichten.

Tentoonstelling van Middeleeuwsche kunstwerken. (Bijeengebracht uit de provincie Utrecht, ter viering van het Eerste Decennium der Vereeniging „Voor de Kunst“.)

Een »niet onaanzienlijke kunstverzameling uit Utrecht en de Provincie ...» noemt het Bestuur deze collectie, tentoongesteld in de zaaltjes van »Voor de Kunst.» Het zou te onwillevend zijn aan te nemen, dat dit »niet onaanzienlijk» quantitatief bedoeld was en het Bestuur willens en wetens de kijkgrage bezoekers een dubbelzinnigheid voorzet.

Ik geloof eer, met den recensent van de Rotterdamsche Courant, dat de met geestdrift en moeite bijeengebrachte verzameling, tenslotte ook het Bestuur wat is tegengevallen, temeer daar de noot vóór in den Catalogus zeer uitdrukkelijk zegt, dat er ter aanvulling en opluistering nog enkele XVe en XVIe eeuwse kunstwerken in deze collectie zijn opgenomen, waaronder de beroemde gedenkplaat uit Zevenaar, »die door den Heer Brom gerestaureerd werd.»

Wie er vol goeden wil kwam, doch helaas den ballast van een, ook maar oppervlakkige, kennis van de prachtige werken der Middeleeuwen, waarvan o. a. het niet al te ver gelegen Aartsbisschoppelijk Museum een keurcollectie bezit, meebracht, had inderdaad eenige moeite deze tentoonstelling zonder zekere wreveligheid te bezien. Want reeds in de eerste zaal was de toestand der tentoongestelde werken van dien aard, dat ze, op enkele uitzonderingen na, gelijk stonden met vervalschte oorkonden. En wie studeert er nu met behagen uit bronnen wier onbetrouwbaarheid hij onmiddellijk heeft begrepen?

Om niet met een slechten indruk te beginnen trachtte ik van het beste uit te gaan, maar vond, met al mijn zoeken, onder de »Schilderstukken» slechts heel weinig van beteekenis.

Bovenaan mag genoemd worden, het mooie portretje van den Heer Everard Zoudenbalch, thesaurier ten Dom (van ± 1490), afgestaan door het Gereformeerd Burgerweeshuis te Utrecht) dat werkelijk als een puik staal van de portretschilderkunst vóór Jan v. Scorel mag genoemd worden. Ook het portret van Jacob van Driebergen (vice-deken van St. Jan 1502) met zijn krasse expressie en de vastgeschilderde accessoires, (de achtergrond scheen mij niet intact), het brillenhuis en den knijpbril, is, hoewel minder innig van opvatting, meer verstandswerk dan het vorige, wel waard eens geëxposeerd te worden.

Maar behalve deze is mij alleen nog een altaarvleugel van omstreeks

1400 levendig in de herinnering gebleven (no. 23*). Het stuk dat. evenals een zeer groot aantal der vermelde nummers, uit de verzameling van den Heer Mengelberg komt, vertoont aan den binnenkant in de oude, met goud op gemodelleerde pâte, versierde, omlijsting, een viertal voorstellingen uit het leven van Maria en de jeugd van Christus.

De catalogus lokaliseert het met »Midden-Duitschland". Ik weet niet naar welke gegevens; van de midden-Duitsche school weten we eigenlijk nog zoo bitter weinig. De toeschrijving van de mooie »Madonna im Blumenhag" uit het stedelijk museum te Frankfurt aan een Midden-Rijnsch, wellicht zelfs een Frankfurtsch meester is toch voorloopig nog niets dan een vaag vermoeden, zoover mij bekend was. Het zou mij zeer interesseeren hierover nadere bijzonderheden te vernemen, daar ik overtuigd ben, dat de attributie hier op goed gezag zal zijn gedrukt. Als ik me voorloopig aan dat gezag onttrek is het alleen om te wijzen op een verband tusschen dezen schilder en een, in zijn details nog een graad sterkeren, meester dien men pas sedert korten tijd gemakkelijk kan bestudeeren, den Hamburgschen »Meister Bertram". De diepe, tonige schildering der landschappen, het bosch en de rotsen, de simpel geteekende gebaren en de expressie der handelende personen, ja zelfs het palet, alles heeft, naar mij toeschijnt, werkelijk veel overeenkomst en beider stijl vertoont evenzeer verwante trekken met de nog altijd niet nader gelokaliseerde miniaturen in een merkwaardig handschrift der Parijsche bibliotheek. (Nat.)¹⁾ die met eenige waarschijnlijkheid aan een Noord-Nederlandschen meester, evenwel onmiskenbaar onder Duitschen invloed, kunnen toegeschreven worden.

Het is een mooie, goed bewaarde vleugel, de vormen zijn nog geheel veertiend' eeuwsch en het is in ons, aan zoo vroege²⁾ schilderkunst niet rijke land, een dubbele vreugde zoo iets te zien. De buitenvleugels zijn gerestaureerd en ook naar 't schijnt van later datum.

Verder noem ik nog een paar, ook *lang niet gave* stukken, die de catalogus wel wat heel beslist aan Dunwege d o. toeschrijft (28* en 29*). Uit die *richting* zijn ze stellig en de Dunweges, Victor en Heinrich, hadden een groot atelier. — Van de beeldhouwwerken in hout en steen, die met 58 nummers den catalogus vullen, noem ik enkel: 1. Een wel wat ruwe, maar tenminste ongerept gelaten Maria met Christus-kind (zittende figuur, n°. *2) uit de 13e eeuw. Natuurlijk is uit dien tijd ieder monument belangrijk en niettegenstaande de oude polychromeering er. op enkele sporen ná, van is afgevallen, mist dan ook dit stuk door zijn statig-strak gestyleerde houding zijn »ongenaakbaren" eenvoud geenszins het goede effect, dat aan de, wellicht eenmaal belangrijker, werken n°. 1* en 40 (*Zittende*

1) Fonds néerlandais no. 3.

Enkele afbeeldingen in mijn »Holländische Miniaturen der späteren Mittelalters. Heitz & Mündel.

2) Ook het geciteerde handschrift is van circa 1400.

Madonna en *O. L. Vrouw v. Renkum*, eigendom van Dr. G. Brom te Rome) ten eenenmale ontbreekt. N°. 1* is naar 't schijnt, geheel nieuw verguld, het gezicht pretentieus bijgekleurd, de wenkbrauwen slapjes ingetekend en dus, »vervalscht". N°. 40 schijnt een te krachtige bewerking ondergaan te hebben toen men het van latere polychromeering wilde ontdoen. De verflagen zijn tot verdachte gemengde kleurtjes door elkaar gewreven.

2 N°. 14. *Maria knielend*, in den catalogus rechtstreeks aan Riemschneider toegeschreven, maar, naar de behandeling van wangen, oogen en haar, toch eer »uit diens werkplaats". Ook hier is de kleur van het paarsche gewaad misschien niet geheel oud, maar het blijft toch een gewichtig en goed voorbeeld uit de buurt van dien gewoonlijk zoo fijnen, altijd wat gemanieerden Duitscher.

3. (n°. 36) *Madonna v. Albast*. Eigendom van Z.E. Heer H. Thuis. Een niet allervoortreffelijkst, maar toch goed geacheveerd klein stukje waar echter de fijne puntjes van af zijn. Is men zeer mild gestemd, dan zou men nog een stuk of drie vier nummers kunnen citeeren, die allen wel tweede-rangswerk zijn, maar toch om hun duidelijk uitgesproken Nederl. karakter een zekere aantrekkingskracht hebben; sommige, als n°. 37, *O. L. Vrouw met kind op de halve maan staande*, (thans ongepolychromeerd, eigendom van Pastoor Vastert, gevonden te Amersfoort) zijn wat te sterk gerestaureerd, al is dat dan ook eerlijk geschied. Ook is de dateering: *XVe eeuw*, hier zeker niet in orde. Naar de plooiën en den schoen van Maria zou »1500" niet ver bezijden de waarheid zijn.

Eenigszins apart in deze reeks moet een relief in pijpjaarde gesteld worden, dat echter, als ik mij niet zeer bedrieg ¹⁾ met moderne olieverf was opgehaald. Dit behoort in de serie der in het Utrechtsche centrum bekende werken in dit materiaal en is bovendien niet onbelangrijk om de voorstelling die direct aan een Annunciatie in de manier van den zg. *Maitre de Flémalle* doet denken. Het origineel van deze compositie kennen we echter niet, wèl een kopie (wellicht een vrije navolging) door een Westphaalschen meester uit de *XVe eeuw*; den schilder van een altaar in de kerk te Schöppingen ²⁾.

Ferdinand Koch ziet in zekeren Johannes van Soest, die 1487 te Münster huizen kocht, den vervaardiger van dit werk.

Voor ons is het in ieder geval weer een bewijs meer, dat de middel-

1) Ik kon er niet dicht genoeg bij.

2) Vroeger beschreven door Tschudi in het *Jhrb. d. kgl. Preass. Kunsts.* XIX, 1898, blz. 11—12.

Volgens Firmenich Richartz, in den *Catalogus der Kunsthistorische Ausstellung Düsseldorf 1904*, blz. 48, heeft dit werk juist herhaaldelijk gediend als voorbeeld voor sculptuur. Hij noemt reliefs uit Eltenberg, collectie Löb Caldenhoff en Schnütgen te Keulen, die ik echter niet ken.

eeuwsche kunstnijveren, want kunstenaars kan men de pijpjaarde-industrieelen niet noemen, gaarne naar bekende voorbeelden kopieerden.

Van de metaalwerken is al heel weinig te zeggen; wél behoort hierbij de straks reeds genoemde »*Memorieplaat uit Zevenaar*» (n°. 10, geel koper met émail froid, Graveerwerk uit de 2e helft der XVe eeuw)¹⁾ maar triester kan men niet door iets léclijks gestemd worden, dan door de blijkbaar geheel onjuiste behandeling, óf mishandeling van een zoo voortreffelijk en zeldzaam document. De plaat was, tot voor eenige jaren, een der weinige bewaard gebleven stukken met *oude kleur*, welke, volgens deskundigen die de plaat toen hebben gezien, nog volkomen mogelijk maakte zich den indruk te reconstrueeren die zulk werk oudtijds moet gemaakt hebben. Het rood en het wit moeten toen prachtig tegen het koper en de donkere lijnen hebben gestaan. Nu zijn de afgebrokkelde deelen van de oude mastik-kleuren niet alleen weer met nieuwe materie aangevuld, maar het rood heeft overal, door ik weet niet welke bewerking, een eigenaardige, paklakachtige nuance gekregen. De materie lijkt kleverig en bolt buiten de groeven. Ook het wit is er niet beter op geworden en heel het ding ziet er zoo nieuw en opgemaakt uit als de eerverleden jaar uit Berlijn teruggekomen Scorels in 't Museum Kunstliefde.

De bronzen (geelkoperen) kroonluchters, n°. 11 en 13, waren goede en behalve enkele, *duidelijk zichtbare* herstellingen, ook gave stukken van een omstreeks 1500 niet zeldzame soort.

Meubelen, die ook maar *eenigszins* belangrijk waren, heb ik niet gezien.

Van de kleinere rubrieken: Ceramiek, glasschilderkunst, — (één wel weinig fraai, maar niettemin zeldzaam staal van geëglomiseerd glas, zond de Heer Brom). — Ivoor snijwerk, waaronder goede diptiekjes, heb ik verder niets te noemen dan nog een heel mooi lederen koffertje (XVe eeuw). Voor de Handschriften en Drukkunst die, uit den aard der zaak in de vitrines geborgen, slecht te bezien waren, had ik, na de nauwkeurige schifting van al 't overige, niet veel tijd meer over en zoo mag ik daarover niet oordeelen. Zeker waren hieronder wel enkele goede stukken, maar 't beste was toch nog onder »*Textiele Kunst*»:

N°. 1. Een borduurwerk met kleur en gouddraad op een kazuifel van moderne stof. Dit borduursel nu was van werkelijk koninklijken stijl. De figuren van een »*wortel Jesse*» met groote meesterschap geteekend, kwamen uit prachtig gestyleerde ranken te voorschijn. Het geheel was een volkomen gepondereerde, vaste compositie. De kleuren, door den zacht-gouden gloed nog verhoogd, waren zeer frisch en krasser dan van enkele, nog mooier geteekende, stukken uit denzelfden tijd, die zich in 't bezit van Nederlandsche kerken bevinden.

1) De dateering, die klaarblijkelijk op de jaartallen op de plaat, sterfjaren der afgebeelde personen, berust, is zeker fout. Naar het costuum is de plaat in de eerste jaren der 16e eeuw gegraveerd.

Ook n°. 2 was, hoewel minder fraai dan n°. 1 een goed voorbeeld van den hoogen bloei dezer kunst. Beide borduursels waren op enkele plaatsen gerestaureerd.

Zoo besluiten we dan onze opsomming nog met de schoone herinnering aan kunstig werk.

Maar wie door deze kleine oogst tot clementie geneigd moge zijn, zal mij toch toegeven, dat de groote massa der overige tentoongestelde voorwerpen, die in den weg staat bij 't naarstig zoeken naar iets goeds, voor den algemeenen indruk overwegend zijn moest. En *al dit andere* varieerde tusschen *hopeloos slecht*, als de, tot totale ondateerbaarheid toe, leelijke »*Johannes onder het kruis*» n°. 39 (\pm 1200!! óf 1300? óf 1400?) en *geheel of ten deele vervalscht* en overschilderd als: de vergulde Maria n°. 1, het drieluik (n°. 31), n°. 54. de Madonna door Gerard David (?) en a. m. En ten slotte bleef er nog een klein aantal als »*niet onaardig*» over, als b.v.: het sterk beschadigde schilderijtje n°. 49, *Moeder Anna en Maria met het kind Jesus*, dat vermoedelijk Hollandsch werk is; een enkele groep, in hout gesneden, en een enkel intact gebleven fragment van overigens verknoeide beelden.

De eerste rubriek was verreweg de talrijkste!

Enkele eigenaardigheden van den catalogus mogen we ook niet over het hoofd zien:

Zijn werkelijk al deze Italianen op olijfbomhout geschilderd? Gewoonlijk zijn zij daarginds met den burgerlijken *popel* tevreden; maar ik heb het in dit geval niet kunnen onderzoeken en daar het voor Dr. Frimmel een curieuse bijdrage voor een nieuwe oplaag der Gemäldekunde zou zijn, houd ik me aanbevolen.

Wat in den catalogus met het voorzichtige »zie gravure Lucas van Leyden», bij de koude kopie naar een prent van Lucas (n°. 36) bedoeld wordt, is mij niet duidelijk. Me dunkt »kopie naar de gravure» ware hier beter op zijn plaats.

Maar dat is altemaal niet erg van belang. Veel belangrijker lijkt mij het paedagogisch, of liever, *onpaedagogisch* gif dat zulk een tentoonstelling verbreidt. Naar de Musea gaan de menschen nu eenmaal niet, die zijn en blijven voor de geloosde logés. Naar zulk een, met eenige uiterlijke aanleiding op touw gezette en gewis goed bedoelde tentoonstelling gaan ze wél. — Wat neemt het publiek, dat, dit durf ik gerust verklaren, voor $\frac{9}{10}$ de weinige *goede* stukken *niet* vindt en niet vinden kán, van deze verzameling mee naar huis? Een averechtsche voorstelling van de middel-euwsche knnst; op zijn zachtst genomen, een bedenkelijk geloof aan de onbegrijpelijke beteekenis van effectieve onbeduidendheden, óf, als het zelfstandiger is, een onoverwinnelijken afkeer van wat toch steeds als zoo goed en fraai wordt aangeprezen door menschen die er zich nader mee bemoeien.

Hadden de organiseerende leden der commissie deze vragen overdacht, of hadden zij, toen de inzendingen bleken niet mee te vallen, den moed

gehad het plan alsnog op te geven of te wijzigen, dan hadden ze het publiek voor een onverkwikkelijken puzzle, of erger, een leugenachtige voorstelling behoed en zich zelf veel moeite kunnen besparen. *We vertrouwen, dat het doel dat zij voor oogen hadden, heel anders was*; maar de *feiten* zijn niet te loochenen, en zulke tentoonstellingen zijn werkelijk niet alleen *overbodig* in Utrecht, (op Terschelling zouden ze vergeeflijk zijn) zij zijn inderdaad niet ongevaarlijk.

W. VOGELSANG.